

KLASİK SİYASAL DÜŞÜNCEDE MALİYE TEORİSİ:

BODIN, HOBBS VE ROUSSEAU¹

Yrd. Doç. Dr. Ceyhun GÜRKAN*

ÖZ

Bu yazı klasik siyaset düşünce üç önemli düşünürünün maliye teorilerini inceler. Jean Bodin, Thomas Hobbes ve Jean-Jacques Rousseau 16. ve 18. yüzyıllar arasında modern mali sistemin dayanması gereken genel ilkeleri siyaset teorilerinin ışığında açıklamışlardır. Çalışmada benimsenen yöntemle göre düşünürlerin maliye teorileri, siyaset teorilerinin bütünü içinde ve teorilerinin içinde geliştiği toplumsal ve tarihsel koşullar göz önüne alınarak incelenmiştir. Yazı, maliye alanındaki disiplinlerarası çalışmalara, maliye düşünce tarihine ve modern mali sistemin problemlerine yönelik geliştirilen eleştirel perspektiflere katkı sunmaktadır. Sonuç olarak çalışmada adı geçen üç klasik dönem düşünürünün çağdaş maliye teorisi ve politika tartışmalarına sunabileceği katkı açısından nasıl ve hangi açılardan ele alınabileceği gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bodin, Hobbes, Rousseau, Maliye Teorisi, Ekonomi Politik

JEL Sınıflandırması: B11, B31, H00, N00, Y8, Z13

THE THEORY OF PUBLIC FINANCE IN CLASSICAL POLITICAL THOUGHT:

BODIN, HOBBS AND ROUSSEAU

ABSTRACT

This paper examines the theories of public finance developed by three key philosophers in classical political thought. Jean Bodin, Thomas Hobbes and Jean-Jacques Rousseau explained the general principles on which the modern fiscal system should rely between the 16th and 18th centuries in the light of their political theories. The paper takes as its method the examination of the theories of public finance of the said three philosophers in the context of the theoretical entirety of their works and of the social and historical conditions in which their theories developed. This study contributes to the interdisciplinary studies in the domain of public finance, history of fiscal thought and critical approaches to the problems of modern fiscal system. As a result, this study shows how and in which ways these three classical thinkers can be treated for making contribution to the discussions in the field of contemporary fiscal theory and policy.

Key Words: Bodin, Hobbes, Rousseau, Fiscal Theory, Political Economy

JEL Classification: B11, B31, H00, N00, Y8, Z13

¹ Çalışma yazarın *Towards a Critical Sociology and Political Economy of Public Finance* (2010) başlıklı doktora tezinde yer alan maliye düşünce tarihi ile ilgili araştırmanın bir bölümünün gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü. cgurkan@politics.ankara.edu.tr

1. GİRİŞ

Maliye disiplinin kuramsal ve metodolojik zorluklarına karşı iki ana yönelim belirlemiştir. Bunlardan ilki sosyoloji, politik ekonomi ve siyaset bilimi başta olmak üzere maliyede disiplinlerarası çalışmalarda nitelik ve nicelik olarak yaşanan hızlı ve olumlu gelişmedir. Diğer ise, ilkinin göre şimdilik daha cılız kalan, maliyenin düşünce tarihine ilişkin incelemeler ve bu incelemeler ışığında geçmiş ve günümüz arasındaki kuramsal süreklilikleri ve süreksizlikleri ele alan çalışma alanıdır (Gürkan, 2013: 2). Bu iki yönelim aslında birbirinden bağımsız ve kopuk değildir. Maliye alanında disiplinlerarası ve çoğulcu perspektifler ve araştırma alanları geliştirilmek ve genişletilmek istendiği ölçüde, disiplinin kendi özgün düşünce tarihinin de incelenmesi gerekir. Tarihsel analizler, ister düşünce tarihi ister olgusal tarih alanında olsun, sosyal bilim disiplinlerinin çoğulcu ve heterodoks bir çizgi içinde gelişmesi için vazgeçilmezdir. Maliye disiplininde tarihsel çalışmalar özellikle olgusal tarih çalışmaları alanında gelişmiş olmasına karşın, düşünce tarihi alanındaki zayıflığını korumaktadır. Oysa bir sosyal bilim disiplini olarak kamu maliyesi siyasal düşünceler, iktisadi ve sosyoloji düşünce tarihi alanlarında olduğu gibi kendi düşünce tarihi alanını da güçlendirmek, geliştirmek ve kurumsallaştırmak durumundadır.

Bu çalışmada 16. ve 18. yüzyıl arası modern siyasal düşüncede ortaya çıkmış maliye teorilerinin üçü ele alınmaktadır. Jean Bodin (1530-1596), Thomas Hobbes (1588-1679) ve Jean-Jacques Rousseau'nun (1712-1778) siyasal teorilerinde geliştirdiği maliye düşüncesi, düşünürlerin içinde yaşadığı toplumsal ve tarihsel koşullar analize dâhil edilerek incelenmiştir. İncelemede salt eser incelemesiyle yetinilmemiş, toplumsal tarih çalışma alanı ile birlikte ele alınan maliye teorileri siyasal düşüncenin bütünü içinde değerlendirilmiştir. Bu bakımdan çalışma düşünürlerin salt fikirlerine odaklanan geleneksel bir fikirler tarihi incelemesinin kapsamına çekilmemiş, düşünürlerin ürettikleri kuramlar kendi yaşadıkları tarihsel koşulların somut gerçekliğiyle beraber incelenmiştir. Ayrıca düşünürlerin eserlerinde beliren aralarındaki diyalog noktaları da göz ardı edilmemiştir. Benimsenen yöntemle göre düşünürlerin maliye teorileri siyasal düşüncelerinin bütününden soyutlanarak ayrı bir parça olarak ele alınmamıştır. Bütün-parça ilişkisini gözetmeyen düşünce tarihi incelemeleri düşünürlerin alt teorilerini yalıtık bir parça olarak ele aldığından doğru ve tutarlı bir sonuca ulaşamazlar. Dolayısıyla çalışmada hem toplumsal tarih ve teori hem de düşünürlerin genel siyaset teorisi ve maliye arasındaki bütün-parça ilişkisi gözetilerek ilerlenmiştir.

Yazı Bodin'in siyasal egemenlik ve devlet teorisinde maliyeye yaklaşımını ele alarak başlamaktadır. Bodin'in Fransa'nın özgün koşullarında geliştirdiği siyasal egemenlik ve devlet teorisinde ele aldığı mali sistem ve savunduğu temel ilkeler, siyasal egemenlik teorisi içinde yol açtığı çelişki ile irdelenmektedir. İkinci olarak Hobbes'un Leviathan devlet modelinde ve toplum tasarımında geliştirdiği ve maliyenin ekonomi politisinin kuramsal açıdan başlangıç koşullarını inşa ettiği maliye teorisi ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, Rousseau'nun çağına getirdiği kapsamlı eleştirisinin ve çözüm olarak inşa ettiği toplum sözleşmesi tasarımının maliyeye ve ekonomi politişe

nasıl temellendiği incelenmiş ve düşünürün savunduğu mali ilkelere bu çerçevede değinilmiştir. Sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılarak düşünürlerin maliye teorilerinin ve yaklaşımlarının modern maliye düşüncesi ve sisteminin koşulları açısından önemleri vurgulanmıştır.

2. JEAN BODİN: “HÜKÜMDARLIK-VERGİ PARADOKSU”

Batı’da 16. yüzyıldan itibaren mutlakıyetçi devlet dönemi başlamaktadır. Bu yüzyıldan itibaren Batı’daki maliye teorileri de devlet aklı doktrini, merkantilizm, kameralizm, mutlak monarşi ve mutlakıyetçi devlet teorileri bağlamında gelişmiştir. Erken modern dönem siyasal teorideki mutlak monarşinin başlıca kuramcıları Niccolo Machiavelli (1469-1527), Jean Bodin ve Thomas Hobbes’tur. “Machiavelli burjuvazinin siyasal düşüncesinin laikleşmesine, bilimselleşmesine hizmet etti. Bodin mutlak monarşinin egemenlik kavramını hukuksal temellere dayandırarak formüleştirdi. Hobbes ise, toplumsal sözleşme kuramını mutlak monarşinin amaçlarına hizmet edecek biçimde kullanma ustalığını gösterdi” (Şenel, 1997: 302).

Üç düşünürün siyasal teorisinde kamu maliyesine ilişkin düşüncelere de rastlanır. Sırasıyla, Machiavelli başyapıtı sayılan *Prens’te* (2004 [1532]) vergiler meselesine değinir. Değindiği bağlamlar prensin fethedilen yerleri elde tutarken verginin oynayacağı rol, halkın gözünde iyi görünmek için prensin elinin sıklığı ve ulusal devleti kuracak prence çağrı yaparken Napoli’nin ve Toskana’nın vergiye bağımlılığı ile ilgilidir. Bodin ve Hobbes ise kamu maliyesini mutlak monarşi, devlet ve egemenlik teorileri içinde kuramsal olarak daha geniş bağlamlarda ele almış ve özellikle Hobbes günümüze değin etkisi sürecek özgünlükte ve etkililikte bir maliye teorisi geliştirmiş siyaset düşünürüdür.

Bodin’in ve Hobbes’un çağındaki toplumsal değişimin kaynaklandığı politik ve ekonomik kriz koşulları düşünürlerin maliye teorileri üzerinde son derece belirleyici olmuştur. Bodin’in temel eseri *Devlet Üzerine Altı Kitap*’ta (1962) (*Les six livres de la Republique*, 1576) sunduğu maliye üzerine düşüncelerine geçmeden kendi çağındaki politik, iktisadi ve mali sistemin somut koşullarına değinmek düşünürün maliye düşüncesinin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. İlerleyen bölümde Hobbes’u ele alırken hazırlayıcı olması bakımından bu tarihsel açıklamalar İngiltere ile karşılaştırmalı olarak sunulacaktır.

Bodin’in ve Hobbes’un yaşadığı dönemler sırasıyla 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın köklü toplumsal değişimlerin yaşandığı bir çağdı. Bu değişimin temel süreçleri iktisadi ve politik krizlere, feodal yapıların çözülmesine, ticaret ve din savaşları ile kapitalistleşmenin gelişmesine dayanmaktaydı. Bu gelişmelerin içinde feodalizmden kapitalizme ve mutlakıyetçi devlet aşamasına geçiş sürecini yaşayan siyasal iktidarlar yeni türden bir yönetim sorunu ile karşılaşmıştır. Devletlerin karşılaştığı yeni yönetim sorunu toplumsal yapıların ve ilişkilerin dönüşümüyle yakından ilgilidir. Feodal geleneksel toplumdan farklılaşmış yeni toplumsal yapıda ticaret, para, imalat üretimi, kent-kır

arası iş bölümünün gelişmesi, savaşlar, dinsel reformlar ve çatışmalar ve aynı zamanda siyasal iktidarların halkı aşırı vergilendirmesine karşı çıkan isyanlar toplumların siyasal, kültürel ve iktisadi yapılarını ve ilişkilerini biçimlendirmekteydi. Siyasal otoritenin “vergi devleti” (*tax state*) biçiminde başlayan tekelleşme ve merkezileşme süreci 16. yüzyıl ve sonrası dönemde hızlanmış, artık eski yönetim teknikleri, örneğin feodal “mülk devleti” (*domain state*) anlayışına dayanan mali teknikler ve sistem, biçimlenen yeni nüfusun etkin ve verimli bir şekilde idare edilmesine olanak tanımaz hale gelmişti. Bu çağlarda geleneksel yapıların hızla çözüldüğü, kapitalistleşmenin başladığı, siyasal bölünmelerin giderek daha fazla iktisadi çıkarlar etrafında gerçekleştiği, bununla beraber hem din savaşlarının, hem de ülkeler arasında sömürgecilik için yapılan savaşların hızlandığı, bu savaşların maliyetli bir hale geldiği ve devlet bütçelerini tükettiği, finans ve imalat sektörlerinde sermaye birikiminin gerçekleştiği ve ücretli emeğin sermaye ile ilişkisinin artık devletlerin siyasal yönetim meselesinde merkezi bir konuma geldiği yeni bir toplumsal, siyasi ve ekonomik yapı söz konusuydu.

Bodin’in ve Hobbes’un siyasal teorilerini geliştirirken Fransa’da ve İngiltere’de karşılarında buldukları toplumsal-iktisadi yapı ve devlet-yönetim sorunu da farklı ölçeklerde ve koşullarda bu sayılan gelişmeler içinde şekillenmiştir. Ellen Meiksins Wood *Kapitalizmin Arkaik Kültürü: Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme* (2007) ile *Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans’tan Aydınlanma’ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi* (2012) başlıklı kitaplarında Bodin’in devlet ve maliye kuramının şekillenmesinde rol oynamış gelişmeleri ve koşulları Hobbes’un zamanında İngiltere’deki gidişatla karşılaştırmalı olarak açıklar. Buna göre, İngiltere’den farklı olarak Fransız monarşisi rakip feodal ailelerin ve imtiyazlı tüzel grupların uzun süreli çatışmalarından doğmuştur. İngiltere’de ise monarşi feodal lord ve kralların ortak projesiydi (Wood, 2012: 173). Fransa’daki bürokratikleşme siyasal iktidarın “rasyonalizasyonun”dan ziyade özellikle aşırı vergilendirmeye dayalı “siyasi sömürü”nün (Wood, 2012: 173, 177) temel boyutu olarak gelişmekteydi. Bürokrasi servet elde etmenin araçlarını ve mekanizmalarını üretiyordu. Fransa’da devlet ve bürokrasi “ekonomi-dışı” bir güç olarak “siyasetle edilen mülk”ün (Wood, 2012: 176) bir aracıydı.

Fransa’da bürokrasinin gelişmesi halkın üzerindeki vergi yükünü artırıyor ve bürokratik yapılanma halkın üzerinde özellikle vergi sistemi ile bir tür harç ve yolsuzluk sistemi haline gelmekteydi. Ekonomi-dışı güç ve siyasetle elde edilen mülkiyet Fransız monarşisinin iktisadi ve mali sisteminin temel özelliği idi. Bu sistem, aşırı vergilendirmeye dayanan politik sömürünün içine yerleştiği bir siyasal sistemi ortaya çıkarmıştı. Diğer tarafta İngiltere’de ise bireysel hakların önceliği anlayışının sonucu olarak yurttaşlık fikri temelinde mülkiyet ilişkilerinin kurumsallaştığı, mülkiyet ilişkilerinde ve kazanımlarında ekonomik ilişkilerin ağırlık kazandığı ve iktisadi alanın giderek siyasal alandan daha fazla özerkleştiği bir yapı gelişmekteydi; bu bakımdan burjuvazinin iktisadi artışa doğrudan ve siyasi araçlarla değil, kapitalizmin ekonomik araçlarıyla el koyduğu, devleti *doğrudan* bunun bir aracı ve kaynağı olarak görmediği bir politik ve iktisadi sistem gelişmekteydi (Wood, 2007:

67-122). Bu durum İngiltere’de devletin sermaye birikim süreciyle bir ilgisi olmadığı anlamına gelmiyordu şüphesiz. Tersine devletin iktisadi kâr alanını dolaylı olarak kapsamlı ve sürekli bir şekilde yarattığı, beslediği ve desteklemesi söz konusuydu. Bu Marx’ın (2010 [1867]: 686-730) ‘ilk birikim’ olarak tanımladığı süreci. Ancak bu süreç içerisinde İngiltere’de kapitalizme özgü bir ekonomi-siyaset ayrışmasının gelişimi de söz konusuydu. Fransa’da ekonomi ve siyaset iç içe gelişimini sürdürmekteydi ve bu bakımdan siyaset vergi gibi mali mekanizmalarla doğrudan mülk ve kazanç edinmenin bir aracı olarak işlev görmekteydi. Fransa’ya göre daha olgun biçimde kapitalistleşen Hobbes’un zamanındaki İngiltere’de ekonomi-dışı siyasal güçler mülkiyet ve piyasa alanında bu denli baskın görünmemekteydi.

Wood Fransa’da servetlerin bölgesel siyasal iktidarlar ve bürokrasidekilerce paylaşıldığı koşullar karşısında Bodin’in devletin kökenini siyasal erk odakları olarak göz ardı edemediği ailelere dayandırıldığını ve monarşiyi ailelerin birliğini temsil eden “yamalı bohça” (Wood, 2012: 276) gibi kuramsallaştırdığını belirtir. Monarşi, Alman İmparatorluğu’ndaki gibi, Bodin’in düşüncesinde de parçalı yetki alanlarından oluşmaktaydı. Ancak kameralist yönetim alanlarına bölünmüş Alman İmparatorluğu’ndan farklı olarak Fransa’da merkezileşme eğilimleri 16. yüzyıldan itibaren başlamıştı ve Bodin bu merkezileşmeye siyasal bir yön vermek amacındaydı. Başyapıtı *Devlet Üzerine Altı Kitap*’ta çizmeye çalıştığı siyasal yönün içindeki mutlakiyetçi devlet egemenliği teorisi ile karşılaştırıldığında Hobbes’ta devletin gücü görece bağımsızdı. Dolayısıyla, Wood’un çıkarımlarından ilerlendiğinde anlaşılmaktadır ki, İngiltere’de devletin karşısındaki toplumsal yapıda egemen sınıf, Fransa’daki gibi siyasi sömürden ve siyasi yollardan mülk, kazanç ve statü sağlayan imtiyazlı gruplar değil, bunun yerine kapitalist üretimi biçimlendiren özel mülkiyet ilişkileri ve iktisadi alanda gerçekleşen sömürünün tekil özneleri olarak burjuvaziydi. Ancak, Bodin’in içinde bulunduğu Fransa’daki toplumsal yapıda vergi de bürokrasiye yerleşmiş feodal yapıların, imtiyazlı zümrelerin/ailelerin ve gelişen burjuva sınıfının özellikle köylü sınıfları sömürmek için kullandığı siyasi bir araç olarak işlev görmekteydi. İngiltere’de ise burjuvazi özel iktisadi alanda sermaye-ücret ilişkisi içerisinde iktisadi artığa el koyma mekanizmasına daha fazla bağlı hale geliyor, buna paralel olarak vergi ve kamu maliyesi kapitalist ekonominin dinamiklerine bağlı olarak dolaylı bir siyasi ve iktisadi araç haline dönüşme sürecindeydi. Diğer bir anlatımla, İngiltere’de vergi doğrudan bir sömürü mekanizmasının aracı olarak kullanılmaktan uzaklaşırken, devleti ve toplumu kapitalist ekonominin işleyişine uygun biçimlendirmenin aracı olarak dolaylı bir işlev kazanmaktaydı.

Bu bakımdan İngiltere’de kapitalist ekonomi ve vergi ilişkisi gelişmekteydi. Dolayısıyla, Wood’un tarihsel analizinin izinden giderek, Fransa’da siyasi sömürünün, İngiltere’de ise iktisadi sömürünün sırasıyla Bodin’in ve Hobbes’un mutlakiyetçi devlet kuramlarına etki eden süreçler olduğu söylenebilir. Bodin devletin özel mülk haline getirilmesi karşısında, feodal birliklerin ve imtiyazlı aileler tarafından temsil edilen özerk yargı ve yetki alanlarının birliğini monarşinin temsil edeceğini savunarak mutlak monarşi kuramını inşa etmişti. Bodin’in düşüncesinde modern maliye teorisini ve

sistemini destekleyen argümanların yetersiz olmasının önemli bir kaynağı da Hobbes'ta karşımıza çıkan devlet ve birey arasındaki ilişkinin modern iktisadi, mali ve siyasal formülasyonların yokluğudur.

Wood'un kapsamlı ve derinlikli tarihsel analizinin ortaya koyduğu gibi Bodin'in düşüncesinde devlet siyasi otonomiye sahip tüzel varlıkların ve ailelerin birliğinin temsiline dayanır. Bodin'in düşüncesinden çıkan maliye teorisi de Hobbes'un tersine devlet ve birey arasındaki ilişki üzerine kurulan modern siyasal ve iktisadi düşüncenin uzağına düşüyordu. Bu bakımdan Bodin'in iktisadi ve maliye düşüncesi eski iktisadi formülasyonlara daha yakın düşmektedir. Bodin'in ekonomiden anladığı aile yönetimiymiş, yani bir aile olarak gördüğü devletin ekonomisi ve idaresiydi. Devlet tüzel yapılar arasındaki çıkarları uyumlandıran birlik ve en üst otoriteydi. Özel mülkiyete saygılı ve ekonomiye başkanlık edecek bir devlet modeliydi. Bodin'in devlet, egemenlik ve vergi teorisi Fransa'da siyasal egemenliğin tüzel yapılarca parsellenmişliğinin yarattığı düzensizliğe karşı devletin siyasal bir birlik olarak gelişmesine bir yön bulmak amacındaydı. Bodin tüzel gruplara bir ayrıcalık tanımamakla birlikte, belirtildiği üzere toplum ve devlet düşüncesinden imtiyazlı yerel otoriteleri ve tüzel grupları da çıkarmadı. Krala devletin tüzel kuruluşlarını, özellikle üç sınıfı (ruhban sınıfı, soylular, burjuvalar ve köylülerden oluşan halk) bir araya getirme ve organik bütünlüğü sağlama görevi verdi. Teorisinde ve mali politika önerilerinde dengeli bir hiyerarşik düzeni amaçlarken maliye alanındaki reformları da buna göre tasarladı.

Wood'un tarihsel ve siyasal analizinden aktarılan ve çıkarılan yorumların ışığında görülüyor ki Bodin'in *Devlet Üzerine Altı Kitap* (1962) adlı temel eserinde sergilediği kamu maliyesi düşüncesi bu koşulların içindeki Fransa'da iç çatışmaları önleyecek şekilde geliştirilmişti. Yapıtının altıncı kitabının ikinci bölümü (1962: 649-686) kamu maliyesi ile ilgiliydi. Bodin hazinenin olağan yedi gelir kaynağından bahseder. Bunları sırasıyla şöyle belirtir: (i) “kraliyetin satılamaz, devredilemez ve hükümdarın şahsına ait olmayan, devlete ait olan geleneksel patrimonial (*domaine*) gelirler” (ii) “fetihten elde edilen ganimet ve gelirler” (iii) “hediyeler ve miraslar” (iv) “müttefiklerin periyodik ödemeleri” (v) “mal ticaretinden elde edilen kazançlar” (vi) “gümrük gelirleri” (vii) “vergiler”. Bodin kraliyetin geleneksel gelirlerini “dürüst” gelir ve ideal devletin dayanması gereken gelir grubu olarak nitelendirirken, vergilerin acil durumlar karşısında en son başvurulması gereken gelir türü olduğunu belirtir. Bodin'in vergiyi devletin “dürüst” bir gelir olarak görmemesi ve yalnızca acil durumlarda başvurulması gereken sıralamanın sonundaki bir gelir olarak görmesi zamanında devletin modern vergi devleti olarak kurumsallaştığı bir zamanda çelişki olarak görülebilir. Bodin'in vergiye ilişkin bu olumsuz ve eleştirel tavrı iktisadi olmaktan ziyade aşağıda açıklanacağı üzere politiktir.

Düşünürün tarihsel olaylar ve örneklerle destekleyerek sergilediği düşüncelerine bakılırsa vergi hükümdarların elinde devletin varlık koşulu olan temel öğeleri yok etme potansiyeline sahip tehlikeli bir silaha benzer. Bodin için devletin kökeni aile olup, özel mülkiyetin taşıyıcısı ailelere yönelebilecek aşırı vergilendirmenin özgürlüğü ve devletin varlık ve meşruiyet koşullarına yönelik

güçlü bir tehdit doğurma potansiyeli vardır (Wolfe, 1968: 278). Bundan dolayı Bodin vergilendirmeyi dar sınırlarında ve kontrol altında tutmaya dönük iki yönlü eleştirel tavır geliştirmiştir. Bunlardan ilki vergilendirmeyi “dürüst” bir devlet geliri olarak görmemesi ve istismara açık bir gelir olarak tanımlamasıdır. İkincisi hükümdarın sırf kendi isteğiyle halkının üzerine vergi koyamayacağını ve vergilendirme için parlamentodaki temsilcilerin onayını ve rızasını alması gerektiği yönündeki düşüncesidir. Egemenliğin bölünemez ve sınırlandırılmaz olduğu yönündeki mutlakiyetçi devlet teorisinde vergiye ilişkin siyasal iktidarın bu şekilde sınırlandırılması Bodin’in düşüncesinde bir “paradoks” olarak görülür (Wolfe, 1968: 268-269).

Kamu maliyesi üzerine altıncı kitabın ikinci bölümünde Bodin ayrıca acil durumlar dışında yapılan kamu borçlanmasının aynı şekilde devletin ve halkın üzerindeki olumsuz etkilerini tespit eder. Yedi kamu gelirinden ve borçlanmadan elde edilen gelirlerin harcanmasında Bodin esas olarak halkın refahının gözetilmesi gerektiğini belirtir. Bunun için hazine gelirlerinin öncelikle yoksulların refahı için kullanılması, askeri harcamaların yapılması, yoksulluğu ve aylaklığı azaltacak kamusal hizmetlerin görülmesi gerektiğini belirtir. Bu amaçlar doğrultusunda kamu harcamalarının kontrolünün, denetiminin, kaydının tutulmasının ve hükümdarın eldi ettiği bütçe dışı gelirlerin (hediyeler gibi) izlenmesinin önemini vurgular. Rezervlerin acil durumlar için tutulmasının, ne ölçüde stoklanmasının ve stoklamanın yollarını tartıştıktan sonra, devletin bürokratik teşkilatının ve mali büroların sayısının artışı karşısında yolsuzluğun tehlikesi ve önlenmesinin zorunluluğuna ilişkin düşünceleriyle kitabın maliye ile ilgili bölümü sona ermektedir (Bodin, 1962: 676-686).

Bodin’in kamu maliyesi tartışmasında vergi ve vergilendirmeye ilişkin öne çıkan birbiriyle ilişkili üç önemli nokta söz konusudur. Bunlardan ilki verginin “dürüst” bir gelir olmaması ve vergilendirmenin toplumsal yapıda yaratabileceği düzensizliğe karşı devletin en son başvurması gereken gelir türü olması; ikincisi parlamentonun onayına ve halkın rızasına dayanmayan bir vergilendirmenin meşru olamayacağı; üçüncüsü egemenliği bölünmez ve mutlak iktidara sahip kralın vergi konusunda iktidarının parlamentoyla sınırlandırabileceğidir.

Bodin’in kitabı mutlak monarşi teorilerinin kurucu eserlerinden biri kabul edilmesine karşın devletin geliri söz konusu olduğunda düşünürün vergiyi “dürüst” olmayan bir gelir olarak görmesi ve kralın mülk devletindeki gibi geleneksel gelirlere öncelik vermesi gerektiğini düşünmesinden ötürü maliye üzerine çözümlerinde çağına göre arkaik bir konuma yerleştiği söylenebilir (Wolfe, 1968: 271-273). Bu aslında 15. ve 18. yüzyıllar arasında birçok siyaset düşünüründe gördüğümüz bir yaklaşımdır (Gürkan, 2013: 5). Vergiyi “dürüst” bir devlet geliri olmadığı noktasından eleştiren Bodin’in düşüncelerinin ilk bakışta çağının gelişen vergi devleti modeli ile bir tezatlık içinde olduğu anlaşılıyor. Fransa devletinin vergiyi halkı sömürmek için kullanmasından dolayı Bodin vergiyi sürekli, adil ve istikrarlı bir gelir olarak görmemektedir. Gerçekte ise Bodin kendi yaşadığı zamanda devletin gelirleri içinde verginin payı üçte iki ile beşte dört arasında bir orandır (Wolfe, 1968: 273). Ancak vergi tıpkı İbni Haldun’un *Mukaddime*’de (1968: 431-447) kent uygarlığının çöküşünde

resmettiğine benzer şekilde özel mülkiyetin devlet tarafından gasp edilme aracı olarak bir işlev görmekteydi. Ayrıca devletin köylü sınıfları sömürü aracı olarak bir vergi sistemi söz konusuydu. Bu bakımdan çağının mali sisteminin yol açtığı adaletsizlikler karşısında Bodin vergi eleştirisine antikitedeki iktisadi ve mali düzeni benimseyerek hukuksal ve ahlaki temelde bir yön vermektedir.

Martin Wolfe (1968) Bodin'in maliye teorisini devlet ve siyasal egemenlik teorisine birlikte inceler ve düşünürün yaklaşımında bir paradoksa işaret eder. Wolfe bu paradoksu "hükümdarlık-vergi paradoksu" olarak tanımlamaktadır. Belirttiğimiz üzere, Bodin mutlakiyetçi devlet kuramında devletin kökenine aileyi ve özel mülkiyeti yerleştirir. Kendi sözleriyle: "Devlet ailelerin ve onların sahip olduğu varlıkların egemen güç tarafından hukuka uygun olarak adaletle yönetilmesidir" (Bodin 1962, 1). Devletin kaynağı ailedir ve özel mülkiyet kutsal bir hak; bu nedenle vergilerle özel mülkiyetin yok edilmesi devleti ve devletin meşru dayanaklarını da yok etme anlamına gelmektedir. Bu bakımdan vergileme devleti ve halkı yok edebilecek bir güç olarak görülmektedir. Bu düşünceleriyle Bodin mutlakiyetçi devlet kuramını inşa ederken bir paradoksa imza atmaktadır. Buna göre, bir taraftan parçalı Fransız siyasal yapısını bir araya getirmeyi hedeflerken ve bunun için egemene mutlak, sınırsız ve bölünemez bir iktidar bahşederken, konu vergiye gelince kralın parlamentoda halkın temsilcilerinin onayını ve dolayısıyla halkın rızasını almasını gerektiğini söyler ve kralın vergilendirme gücü üzerine siyasal ve hukuksal bir sınırlama getirir. Dolayısıyla mutlak ve sınırsız iktidara sahip hükümdar, vergi söz konusu olduğunda halktan izin alması gerekir ve bu durum Bodin'in devlet kuramı açısından bir paradoks olarak tanımlanır (Wolfe, 1968: 269-271).

Wolfe (1968: 269-270) kimi siyaset bilimcilerinin Bodin'in sınırsız, bölünemez bir güçle donattığını ancak mutlak hükümdarın iş vergiye gelince böyle sınırlandırmasının bir paradoks olduğunu ileri sürdüklerini ve bu paradoksu anlamlandırmak ve çözmek için çeşitli öneriler ileri sürdüğünü belirtmektedir. Wolfe'ye göre bu çözüm önerilerinin bir kısmı Bodin'in düşüncesinde aslında bir paradoksun olmadığını ve düşünürün hükümdarlık modelinin bir içsel tutarlılığa sahip olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Diğer tarafta Bodin'in kuramında açıkça kuramsal bir tutarsızlığın olduğunu ileri sürenler yer alır. Wolfe ise bu paradoksun Fransa'nın içinde bulunduğu toplumsal koşullarla ilgili olduğunu ve Bodin'e bu koşullar içinde çözüm bulmaya çalışan pratik bir siyasetçi olarak yaklaşılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bodin Fransa'daki din savaşlarının yol açtığı toplumsal, politik ve iktisadi kaosa çözüm bulmak isteyen ve bunun için aktif olarak siyaset yapan ve dinsel hoşgörüyü savunan "politikler" adlı bir grubun üyesiydi. Ayrıca Bodin parlamentonun üçüncü tabakasının sözcüsüydü. Bu bakımdan soyut bir kuram ve ideal bir devlet modeli inşa ederken aynı zamanda aktif bir siyasetçi olarak yürürlüğe hemen geçirilmesi gereken politikaları ve reform önerilerini kuramının içine tutarsızlık yaratıp yaratmadığına bakmadan yerleştirmiştir. Dolayısıyla Wolfe'nin (1968: 276-278, 283-284) yorumuna göre ideal devlet modeli aslında Bodin'in hayata geçirmeye çalıştığı reformların bir aracıdır ki bunlar içinde mali reformlar ön plandaydı. Bu bakımdan denilebilir ki ideal egemenlik modeli bu reformları krala kabul ettirebilmek için bir araçtı. Dolayısıyla

söz konusu çelişki kuramsal bir tutarsızlık ya da mantık hatasından ziyade kuramla pratik arasındaki bir gerilim olarak da düşünülebilir. Bu bağlamda Bodin çubuğu pratiğe bükerek kuramsal tutarlılıktan ziyade pratiğin yani toplumsal düzeni sağlayacak politikaları ideal düzeyde bir hata ya da mantıksal tutarsızlık yaratsa da kuramının içine yerleştirmişti. Bu bakımdan Wolfe'nin yorumundan hareketle Bodin için önemli olanın tutarlı bir devlet kuramı oluşturmaktan ziyade, güçlü, adaletli ve merkezi bir Fransa'yı yaratacak politikaları hayata geçirmek için kralı ikna etmek olduğu söylenebilir.

Bodin siyaset biliminin kurucu düşünürlerinden biri olmakla beraber, düşünürün, Wolfe'nin deyişiyle, "hükümdarlık-vergi paradoksu" içinde inşa ettiği maliye teorisi, modern kuramsal düşünceye etkisi bakımından düşünüldüğünde, Hobbes'un ve Rousseau'nun düşüncesi kadar önemli görülmeyebilir. Ancak bu paradoksun içinde vurgulanan hükümdarın sınırsız vergilendirme gücünün parlamento tarafından sınırlandırılması ve halkın rızasına dayanması modern demokratik vergi devletinin temel ilkesi olmuştur. Benzer şekilde kuramsal açıdan Bodin'in özel mülkiyet, aile, devlet ve vergi arasında kurduğu ilişki ve mali sömürünün ve aşırılıkların karşısında bir çözüm üretmek için inşa ettiği devlet kuramı modern devlet düşüncesi için önemlidir. Ayrıca Bodin'in düşüncesindeki politik ve mali çözümler İngiltere'de kendisinden sonra gelen ve modern maliye teorisini derinden etkilemiş Hobbes'un ve Rousseau'nun mali düşüncesini açıklayabilmek için de önemlidir. Bodin'in özel mülkiyet-aile-devlet arasında kurduğu ilişki Hobbes'un düşüncesinde yerini özel mülkiyet-birey-devlet ilişkisine bırakmıştır. Aileden bireye bu geçiş modern maliye teorilerinin gelişiminde etkisini sürdürecektir temel iktisadi ve siyasal düşünceyi üretmiştir. Bodin özel mülkiyeti aileyle, Hobbes bireyle ilişkilendirirken her ikisi de devletin özel mülkiyet ile ilişkisini vergi ilişkisi üzerinden tanımlamıştır. Vergi her ikisi için de iktisadi bir sorundan önce siyasal ve özgürlüklerle ilgili bir sorundu. Hobbes Bodin'in formülasyonundaki aileyi birey ile ikame ederek mutlakiyetçi devlet teorisi içinde liberal iktisadın temel analiz birimini ve soyutlamasını inşa etmişti. Tıpkı Bodin'inin düşüncesinde olduğu gibi, Hobbes için de bir çelişki söylenecekse, bu Hobbes'un Leviathan maliye modelinin hem mutlak devlet iktidarını hem liberal teorideki mutlak bireyciliği içermesi bakımından dile getirilebilir. Ya da belki de hiçbir paradoksa yer vermeyecek şekilde şu da söylenebilir: En açık ifadesini Hobbes'ta gördüğümüz gibi, mutlak bireyci bir teori, mutlak bir iktidar gücü savunusuyla sonlanabilir (Akal, 2003: 93). Bunun maliye teorisi açısından yansımaları vardır ve izleyen bölümde bu ele alınacaktır.

3. THOMAS HOBBS: MALİYENİN LEVİATHAN MODELİ

Hobbes'un siyasal teorisinin iki temel kitabı 1642'de yayınlanan *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri* (2007) (*Elementa Philosophica De Cive*) ve *Leviathan*'dir (1993) (*Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil*, 1651). Hobbes'un kaleme aldığı bu iki kitabının İngiltere'deki koşulları Bodin'in Fransa'sından farklıydı. Dolayısıyla Hobbes'un

problemi ile Bodin'in siyaset ve egemenlik teorisinde sorunsallaştırdığı meseleler de farklıydı. Maliye teorilerindeki farklılıkların temelinde sosyal, iktisadi ve politik koşulların ve kriz durumlarının etkisi son derece belirleyiciydi. Belirtildiği üzere, iki ülkenin ve iki düşünürün siyasal teorilerini biçimlendiren koşulların arasındaki temel fark politik grupların, bunların devletle, kamu maliyesi ve ekonomiyle olan politik ve iktisadi ilişkisinde yatmaktadır. Bodin devletin karşısındaki çeşitli imtiyazlı tüzel kurumların özerk güçlerini devletin birliği altında birleştirmek ve böylece onların otonomilerinin kaynağı olarak devleti göstererek mutlak bir siyasal egemenliğin koşullarını yaratmayı amaçlamıştı. Hobbes'un ise karşı karşıya bulunduğu ve çözmeye çalıştığı sorun 1640'lara geldiğinde şiddetini artıran parlamento ve kral arasındaki gerilimdi. Bu gerilimin temel üç nedeni yükselen zengin sınıfların özel mülkiyetini vergiye ve el koymalara karşı korumak istemesi, ikincisi tarikatların ve mezheplerin özgürlük talepleri ve üçüncüsü Stuart hanedanının sert bir siyaset izlemesidir (Zabcı, 2011: 428). Bu koşullar içinde kapitalistleşen toprak sahipleri, harekete geçirip arkalarına aldıkları ve demokratik taleplerini sahiplendikleri halk hareketi ile politik düzeni gerilimli ve çalkantılı bir hale getirdi. Hobbes için problem kraliyete ve mutlak egemenliğe karşı yöneltilen demokratik ve özgürlükçü burjuva ve halk talepleri değildi. Tam tersi, Hobbes temel yurttaşlık hakları gibi demokratik taleplere sahiplenerek ve onlardan hareket ederek büyük halk çoğunluğunun aktivizmini ve siyasal karakterini kraliyetin mutlak egemenliği içinde eritmek ve nötr hale getirmeyi istemekteydi. Bodin imtiyazlarını ve otonomilerini korumayı gözetken alt kademe siyasal otoriteleri mutlak egemenlik altında birleştirmek ve siyasal erklerini üst otoriteye bağlamak isterken, Hobbes ortaya çıkan ve burjuva sınıfının siyasal hareketine eklenen çoğunluğun siyasal karakterini, direnme erkini ve hakkını ve devrimci kişiliğini Leviathan ile tanımlanan bir politik bünyede etkisiz hale getirmeyi düşünmekteydi (Wood, 2012: 269-285).

Hobbes dolayısıyla Bodin gibi karşısında duran gerçeklikten hareket etmekteydi. İmtiyazlı ve özerk alt kademe bölgesel siyasal ve yargı otoritelerinden ziyade Hobbes merkezi olarak kapitalistleşen iktisadi sistemin unsurlarından ve koşullarından hareket etmekteydi. Bundan dolayı Aristoteles'in polis içinde 'politik hayvan' olarak tanımladığı insanın komünal ve toplumsal siyasal varoluşu Hobbes'la birlikte başlangıç noktası olarak modern siyasal düşüncede yerinden edilmiş, siyasetin ve üst otoritenin kökeninin toplumsallık öncesi koşullardaki çıkarıcı ve rasyonel bireylerin olduğu düşüncesi yerleşmiştir (Bauman, 2015: 54). Bu bağlamda düşünür İngiltere'de ortaya çıkan iç karışıklıklar karşısında Bodin'den farklı olarak bireyselci bir insan doğası anlayışına ve kavrayışına dayanan, özgür ve eşit bireylerin doğal haklarından hareket eden siyaset felsefesiyle özgürlük ve güvenlik arasındaki gerilimli ilişkiyi ele almıştır. Egemenin mutlak gücü altında eşit, özgür ve rasyonel bireyler arası uzlaşmaya dayanarak çözüme kavuşturduğu meşru yönetim ve egemenlik sorunu aynı zamanda liberal siyaset felsefesinin ve ekonomi politiğin de temellerini atmıştır. Liberalizmle beraber gelişen politik ekonomiyi ve onun altında maliye düşüncesi de en genel düzeyde güvenlik ve özgürlük problemlerinden ayrı düşünülemez; ya da Michel Foucault'nun (2007: 1-86)

ifadesiyle, modern toplumun güvenlik ve özgürlük teknolojileri ile yönetilmesinden ayrı görülemez. Modern iktisadi ve mali gelişmelerin ve problemlerinin de bundan bağımsız olduğunu söylemek zordur.

Hobbes sivil toplumu ve sivil toplumda devletin gerekliliğini doğa durumu ve toplum durumu olarak kutuplaştırdığı iki durum içinde ele alır. Doğa durumu sivil bir yönetimin olmadığı bir durumdur. Esas soru insanlar doğa durumundan toplum durumuna ya da aynı anlama gelmek üzere devletli topluma nasıl geçtiğidir. Hobbes'un siyasal teorisi bağlamında geliştirdiği maliye teorisinin açıklanacağı düzlem de bu geçişin neden ve nasıl gerçekleştiği ile ilgilidir. Hobbes doğa durumunu insanın hayvani özelliklerinin ve insanların birbirlerine zarar verme eğilimlerinin egemen olduğu, herkesin herkesle savaşının olduğu bir soyutlama olarak kurgular. Bu soyut doğa durumunu betimlerken Hobbes'un aklındaki kendi çağındaki İngiltere'de toplumsal çalkantılar içinde bozulmuş kaotik düzen olduğunu söylemek yanlış olmaz. Klasik sosyal, siyasal ve iktisadi düşüncede toplumun kökeni sorusu, yani toplumsal aşama ne zaman ve nasıl başladı sorusuna esas olarak iki yaklaşım geliştirilmiştir. İlki Hobbes'un ve Rousseau'nun geliştirdiği hipotetik (varsayımsal) doğa durumu yaklaşımıdır. Burada soyut bir başlangıç noktası zihinde inşa edilir. Bu noktada Rousseau'nun toplum öncesini dört tarihsel aşama içinde betimlediğini (Ağaoğulları, 2006: 50-56) ve dolayısıyla perspektif açısından Hobbes'a göre tarihselci bir çizgide olduğunu unutmamak gerekir. Ancak sözleşme teorilerinde esas olarak sivil toplum ile doğa durumu arasındaki farklar görülmek istenir. Rousseau'nun etkilediği klasik politik iktisatçıların (yani İskoç Aydınlanmacıların) geliştirdiği yöntem ise maddeci aşamalı tarih yaklaşımıdır. Bu ikinci görüşe göre sivil toplumun (yani piyasa ekonomisi içinde kurulmuş ticari toplum) tarihin dördüncü aşamasıdır (Smith, 1982 [1762-1763]: 14). Öncesindeki avcılık, otlakçılık ve tarım olarak belirlenmiş üç aşama vardır. Bu dört aşama toplumların farklı maddi geçimlik ekonomisini yani üretim tarzlarını belirtir. Toplumun tarihi varsayımsal bir doğa durumundan başlamaz, bunun yerine tarih insanların maddi gereksinimlerini nasıl karşıladıkları ve ortak yaşamlarını nasıl ürettiğine göre ayrışır. Bu Hobbes'un yaklaşımından farklı olarak maddeci tarihsel bir yaklaşımdır (Göçmen ve Kaya, 2013: 92-98).

Hobbes atomistik (bireyselci) bir yaklaşımla herkesin herkesle savaş içinde olduğu doğa durumunda evrensel bir ilkenin varlığını tanımlamaktadır. Bu ilke insanın kendini korumasıdır. Maddeci aşamalı tarih anlayışında ise evrensel ilke insanların toplumsallık içinde geliştirdiği maddi üretim ve geçim tarzlarıdır. Oysa Hobbes için iktisadi üretimin yapıları değil, esas olarak güvenlik ve özgürlük amaçları insanlar arasındaki toplumsallığın ve barışın koşullarını, yani sivil toplumu yaratır. Hobbes için klasik politik iktisadın öngördüğü tarihin dördüncü ve son aşaması olan ticari toplum, doğa durumunun (savaş ortamının) son bulduğu, barışın ve güvenliğin sağlandığı bir sözleşme toplumdur.

İnsanların bir araya gelip uzlaşarak sözleşme yapması devleti ve sivil toplumu yaratır. Bu yaratım insanların kişisel çıkarlarından dolaydır. Bireylerin temel çıkarı güvenlik ve korunmadır.

Hobbes için devlete itaati kabul etmiş bireylerden oluşan düzenlenmiş bir toplumda bu çıkar gerçekleşmiş olur. Çıkar insanların temel bir korkusundan doğmaktadır: ölüm korkusu. Dolayısıyla Hobbes'ta sivil toplumun kökeni insanlar arasındaki karşılıklı korkudur. Korku, Hobbes'un (2007: 25) deyişiyle, "gelecekteki kötülöklere ilişkin tüm öngörüler"dir. Korkudan doğan güvensizlik ve kuşku insanın temel karakteristik özelliğini yaratmıştır. Bunlar insanın "tedbirli olma" ve çıkarına uygun davranma eğilimleridir. Birey ve devletle toplum ilişkisi böylelikle en baştan temel bir çıkar ilkesi etrafında kurulur. Tüm toplum kişinin kendi çıkarının peşinden koşabilmesi için vardır (Hobbes, 2007: 24). Hobbes'un düşüncesinde devleti ve sivil toplumu yaratan başlangıç koşulları, herkesin her şey üzerinde hak edebildiği doğa durumundaki savaş ortamı, insanın korkusu, aç gözlülüğü, güvensizliği, bencilliği, rekabetçi duygusu, faydacılığı, bireysel çıkarları, egoizmi, rasyonelliği ve çıkarları doğrultusundaki rasyonel seçimleridir. Sivil toplum insanın doğasına için bu özelliklerin üzerinde yükselen ve tek bir egemen tarafından düzenlenmiş, barışın ve güvenliğin, dolayısıyla özgürlüğün sağlandığı bir toplum tasarımıdır. Ancak Hobbes'un insanın doğasına attığı bu özelliklerin gerçekte doğa durumuna mı özgü, yoksa bunların (kapitalistleşmiş) toplumsal yapının insanın davranışlarında, karakterinde ve düşünce alışkanlıklarında yarattığı tarihsel dönüşümler mi olduğu temel sorudur. Rousseau Hobbes'un doğa durumundaki soyutlamalarının ve insan doğası tanımlamalarının geçersiz olduğunu ileri sürerek, Hobbes'un insanın doğasına için olarak bahsettiği özelliklerin aslında toplumsal insanın karakterini tanımladığından dolayı sözleşme teorisinin geçersizliğini ispatlamaya çalışmıştır (Acar-Savran, 2003: 36-38). Maliye teorilerindeki temel farklılık da doğa durumu soyutlamalarındaki bu farklılıktan kaynaklanır.

Hobbes'un iktisadi ve mali konulara yaklaşımı doğa durumu soyutlamasına ve insan doğasına ilişkin varsayımlarına dayanmaktadır. En genel düzeyde bakıldığında Hobbes'un ekonomiye ve maliyeye dair şu konuları ele aldığını görüyoruz: çalışma ve insan emeğinin doğası, insan emeği ile ortaya çıkan zenginliğin bölüşümü, mülkiyet ilişkisi, mülkiyetin kökeni, kamusal mülkiyet, tekelleşme, koloniler, lüks tüketim, yoksulluk, işsizlik ve istihdam, para, kamu hizmetleri/harcamaları ve adil vergilendirme (Hobbes, 1993: 178-182, 241-242; 2007: 177-178; Levy, 1954). Bu konular arasında özel mülkiyet, mülkiyetin kökeni ve bölüşümü düşünürün iktisadi ve maliye teorisinin merkezi konularıdır. Hobbes zenginliğin kaynağının çalışma ve insan emeğine dayandığını ancak ilk bölüşümünün sivil toplumda egemenin keyfi bölüşümüyle gerçekleştiğini varsaymaktadır. Herkesin her şey üzerinde hakkı olduğu ve bu nedenle özel mülkiyetin olmadığı doğa (savaş) durumunda mülkiyet ancak sivil toplum durumunda devletle başlar. "Öyleyse söyleyin bana", diye sormaktadır, "devletten değilse bu mülkiyet size nereden gelmektedir" (Hobbes, 2007: 163). Bundan dolayı Hobbes için mülkiyetin bölüşümü egemenin iradesinden kaynaklanır. "Bütün özel araziler, başlangıçta, egemenin yaptığı keyfi bölüşümden kaynaklanır" (Hobbes, 1993: 179). Ancak ilk bölüşüm ve mülkiyetler arası eşitsizlik gerçek politik ve iktisadi süreçlerden soyutlanıp egemene bağlandığında bu şekilde doğallaştırılmaktadır. Egemen ortak aklın, iradenin ve uzlaşmanın ürünü sivil toplumda

mülkiyetin zorunluluğuna doğa yasası ile bağlıdır ve ilk bölüşümden sonra başlayan ve insan emeğine ve çalışkanlığa bağlı olarak gelişen servetler arasındaki eşitsizlik de aynı şekilde doğaldır ve giderilmesine yönelik her tür kamu harcaması ve vergi politikası doğa yasasına aykırıdır. Hobbes bu noktadan itibaren kapitalist topluma özgü özel mülkiyetin eşitsizliğini egemenin iradesine bağlarken, egemenin sivil toplum durumunda emeğe ve çalışmaya bağlı servet artışlarını vergilendirmesini doğa yasasına aykırı bulur. Hobbes için vergilemede adalet ve eşitlik için yapılması gereken şey servetlerin vergilendirilmesi değildir. Adil vergilendirme tüketilen şeyin vergilendirilmesindeki eşitliktir. Yani vergi servete değil tüketilen şeye konulmalıdır (Hobbes, 1993: 241-242).

Servetler insan emeği ile kazanıldığından servetlerin vergilendirilmesi kazanılan servetin yeniden bölüşümü anlamına gelir. Oysa ilk bölüşümde özel mülkiyet egemenin iradesiyle (ya da keyfiyle) bölüştürüldükten sonra insan emeğine (çalışmaya) bağlı olarak artan servetlerin vergilendirilmesi yeniden bölüşümü gündeme getirir. Ancak belirttiğimiz üzere servetlerin vergiyle yeniden bölüşümü doğa yasasına aykırıdır. Hobbes için vergi çalışan ve tutumlu insan için bir ceza, tembel insan için bir ödül haline gelmemelidir. Adil vergilendirme tüketimin vergilendirilmesiyle mümkündür. Hobbes (1993: 240, 242) burada insan tipleri arasında bir ayrıma gitmektedir: tembel insan ve çalışkan insan. Burada yine insan doğasını kategorik olarak belirleme ve ayırma yöntemiyle karşı karşıyayız. Dolayısıyla servetlerdeki artış ve sermaye birikimi insanın çalışkanlığı ve tutumluluğu, yani tembel olup olmamasıyla ilgilidir. Bu durumda devlet vergiyle çalışkanlığa bağlı olarak artan serveti ve sermayeyi vergilendirmemelidir. Hobbes toplumdaki servet artışını ve sermaye birikimini insanın çalışkanlığının ve tutumluluğunun bir sonucu olarak görürken, insanlar arasındaki sömürü ilişkisi ve artı-ürüne el koyma gibi somut eşitsizlik durumları analizinin dışında kalır. Çünkü el koyma bir güç ilişkisi olarak yalnızca ve her durumda egemene (hükümdara) aittir. Kendi sözleriyle: “[u]yrukların eşitsizliği, egemen iktidarın eylemlerinden kaynaklanır” (Hobbes, 1993: 241). Hobbes’un kurduğu bu teorik dünya gerçek dünyadaki her türlü eşitsiz ilişkiyi görünmez kılmaktadır çünkü bireyler arası siyasal egemenlik ilişkileri en başta devlet ve birey arasındaki egemenlik ve tabiiyet ilişkisine indirgenmiştir. Bu savıyla Hobbes kritik ekonomi politığın eleştirisinin merkezine gelmiş ancak diğer taraftan kendinden sonraki (neo)liberal iktisat düşüncesinin temel siyaset kavrayışının öncüsü olarak görülmüştür. Vergi teorisi de bu ideal teorik dünyanın sürdürülmesine göre inşa edilmiştir.

Dolayısıyla vergi insan emeği ürünü (çalışkanlığın ürünü) olan fazla servete konularak servetler arasında bir eşitlik kurmaya çalışmamalıdır. Verginin amacı ve Leviathan’ın ortaya çıkma nedeni bireyler arasında mutlak bir eşitlik kurmak değildir. Onun varlık nedeni doğa durumunda herkesin her şeye hakkı olduğu ve bu anlamda hiçbir hakkın olmadığı bir mutlak eşitlik durumunun doğurduğu toplumsal savaş ortamını bir barış ortamına kavuşturmadır. Hal böyle olunca Leviathan’ın asli görevi mutlak eşitlik yaratmak değil, güven ortamını sağlayarak insanların çalışma azmine göre ortaya çıkan servetler arasındaki eşitsizliğin bir özel mülkiyet hakkı olarak korunmasının ve

güvenliğinin sağlanmasıdır. O bakımdan Leviathan'ın servetleri vergilendirmesi onun varlık koşuluna aykırıdır, yani doğa yasasına aykırıdır. Vergi sadece hükümdarın kılıcından elde edilen koruma için ödenir. Hobbes'un sözleriyle “vergi kamunun kılıcını taşıyanlara ödenecek bir ücrettir” (Hobbes, 1993: 241). Vergi “barış için ödenen fiyattır” (Hobbes, 2007: 177) ve bir fiyat olarak bundan başka hiçbir fonksiyonu olamaz. Bu koruma altında kazanılan servetler değil, bu korumayla beraber insanın faydasına dokunan her tür tüketim nesnesinin vergilendirilmesi vergilemede adaleti sağlar. Kendi sözleriyle,

“vergilemede eşitlik, tüketilen şeyin eşitliğinde yatar, onu tüketenlerin servetlerinin eşitliğinde değil. Çünkü, çok çalışan ve emeğinin meyvelerini tasarruf ederek, az tüketen bir insan, tembelce yaşayan pek az şey elde eden ve elde ettiği herşeyi de harcayan bir kişiye göre niçin daha çok vergilendirilsin ki; üstelik, diğerine göre, devletten daha çok koruma almadığı halde? Fakat vergiler, insanların tükettiği şeyler üzerine konulduğunda, herkes, kullandığı miktar için eşit ölçüde öder: devlet de, özel kişilerin lüks sarfiyatıyla aldatılmamış olur” (Hobbes, 1993: 241-242).

Dolayısıyla Hobbes'un fayda teorisine dayanan vergi teorisinin Leviathan modeli mutlakiyetçi devlet yönetiminin mali ilkelerini göstermektedir. Bir taraftan mutlakiyetçi devlet kuramı söz konusudur ama öbür taraftan politik ve iktisadi liberalizme özgü yaklaşımların kendilerini dayandırabileceği insanın doğasına ilişkin temel bir varsayım kümesi Hobbes'ta bulunmaktadır. Bu modelin temel özelliği toplumun iktisadi ve mali alanındaki eşitsizlikleri bireyler arasındaki siyasal egemenlik ilişkilerini depolitize etmesiyle siyasal bir mesele olmaktan çıkarmasıdır. Hobbes bunu siyasetin bireyselci felsefeye egemenin iradesine bağlı bir ilişki ve varoluş kurgusu ile gerçekleştirirken, liberal iktisatçılar piyasa ekonomisinin sessiz ilişki ağı ve ‘görünmez el’ kurgusu içinde göstermiştir. Bu bağlamda, belirtildiği üzere, Hobbes İngiltere gerçeğinde olup bitenleri bir çözüme kavuşturabilmek için, iktisadi ve siyasal alandaki eşitsizliğe ve sömürüye karşı ortaya çıkan toplumsal hareketleri etkisizleştirmek için eşitsizliği sivil toplum durumunda kişiler arası bir politik durum olmaktan çıkarmıştı. Bu genel düşüncesinin bir sonucu olarak da servetlerin eşitsizliğini egemenin iradesine bağlayarak verginin tüketim nesnelere alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak Hobbes devletin kamusal ihtiyaçlar için ekonomide aktif rol almasını reddetmez. Dolayısıyla, ekonomiye müdahalesi alt yapı yatırımları gibi kamu harcamalarıyla gerçekleşir, vergilerle değil. Ayrıca Hobbes kamu harcamalarıyla istihdamın artışı, insanları çalışmaya teşvik ve yoksulluğun azaltılması yönünde düşünceler ileri sürmüştür. Hobbes'un buradaki önemi yoksulluğu politik bir mesele haline getirmesidir. Yoksullar özel kişilerin hayırseverliğine terk edilmemelidir. Hobbes kamusal yardımın zorunluluğuna dikkat çekerken yoksulluğu kilisenin tasarrufundan çıkartıyor ve devletin bunu üstlenmesi gerektiğini belirterek yoksulluğu politik ve yönetsel bir mesele haline getirmiş oluyordu (Levy, 1954: 591-592). Aynı şekilde Hobbes lüks tüketimi ahlaki bir meselenin

ötesinde ekonomik olmayan bir iktisadi davranış olarak yeniden tanımlanmaktadır. Buna göre lüks devletin ekonomik refahını azaltan bir israftır. Lüks tüketim sonucu ya ithalat artar ve ülkenin dış ticaret dengesi bozulur ve dış ülkelerin/düşmanların eli güçlenir ya da insanlar aylıklığa ve tembelliğe alışır ve üretimi düşer. Bunun için özellikle yoksullara tutumluluk bir erdem olarak öğretilmeli. Lüksü engellemek için de tüketim vergisi uygulanmalıdır (Levy, 1954: 592).

Hobbes'un maliyeye ve diğer ekonomi politik durumlara (yani insan emeği, çalışma, bölüşüm, mülkiyet ilişkisi ve mülkiyetin kökeni gibi konulara) dair çıkarımlarına yakından bakıldığında, tüm bu çıkarımların kökeninde doğa durumuna ve insan doğasına ilişkin varsayımların ve soyutlamaların olduğu görülür. Hobbes'un maliye teorisi, özellikle vergilemede adalet teorisi, *Leviathan*'da ve *De Cive*'de inşa ettiği mülkiyet, insan emeği, çalışma ve bölüşüm teorisiyle ilgilidir. Bunlar kendisinden sonra gelen siyaset düşünürlerinin ve ekonomi politikçilerin ele alacağı temel meseleler olacaktır. Siyaset teorisiyle maliyenin içinde geliştiği ekonomi politığın kesişiminde ise Rousseau durmaktadır.

4. JEAN-JACQUES ROUSSEAU: TOPLUM SÖZLEŞMESİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE HALK EGEMENLİĞİNDE MALİ SİSTEM

Hobbes'ta bireyler arası sözleşmeden doğan devlet egemenliğindeki kamu maliyesi teorisi yerini Rousseau'da halk egemenliğinde mali sisteme bırakır. Rousseau'da egemen olan devlet değil, halktır (Ağaoğulları, 2006: 9). Bu bağlamda genel iradede ifadesini bulan halk egemenliğindeki kamu maliyesi teorisi ile karşı karşıyayız. O zaman şu soru doğmaktadır: Rousseaucu bir egemenlik teorisinden nasıl bir maliye teorisi çıkar ve hangi mali ilkeler benimsenir?

Rousseau'nun siyasal teorisi kendi çağının eleştirisinden bağımsız değildi. Eleştirisinin genel çerçevesi Avrupa uygarlığının bir eleştirisiydi. 18. yüzyıl Avrupa uygarlığında ve toplumlarında insan doğasının gerçek ve ahlaki ihtiyaçlarının, yani doğal ihtiyaçlarının yerini, gelişen ticari kapitalist toplumda ortaya çıkan gösterişçi tüketim kalıplarının, lüksün ve yapay ihtiyaçların alması ve devlet maliyesinin parasal ilişkiler içine gömülmesi Rousseau'nun eleştirisinin odağında yer alıyordu. Rousseau için toplumsal bir bozulmuşluk söz konusuydu. Bu durum hem siyasi bağlılığın olmaması ile (yani hem insanlar arası hem de birey, toplum ve devlet arasında huzuru ve barışı sağlayan siyasal bağlılıkların çözüldüğü, bu anlamda bireysel ve kolektif çıkarlar arasındaki ilişkinin kopması) hem de gelişen ticari kapitalist iktisadi ilişkilerin çerçevesinde iktisadi, kültürel ve mali ilişkilerin bozulmasıyla ilgiliydi. Dolayısıyla Rousseau'nun düşüncesinde "toplum sözleşmesi" ve "ekonomi politik" önemli bir yönüyle Avrupa uygarlığının ticari kapitalizmin gelişmesiyle içine düştüğü bu siyasal ve iktisadi duruma bir çare bulmakla ilgiliydi.

Toplum sözleşmesi yeni bir siyasal bütün yaratan bireyler arası sözleşmedir. Bireysel eğilimler ile kolektif ödevler arasındaki çelişkiyi sonlandıran, toplumsal özgür insanı yaratan akıl üzerine kurulu toplumun ve yurttaşlığın ilkelerini tanımlar (Ağaoğulları, 2006: 83-86). Toplum sözleşmesi kurgusu

burjuva ya da piyasa toplumuna özgü olumsuz koşulları bertaraf edecek ve insanı yeni bir siyasal-toplumsal bağ / ilişki içerisinde özgürleştirecek bir siyasal tasarımdır. Tasarıya göre bireyler sözleşmeyle yeni bağlılık ilişkileri yaratmaktadır ama bu bağlılık bağımlılık ilişkisine dönüşmemektedir ve özgür olmaktadır. Bu bağlılık insanın yurttaş haline gelerek kendisini genel iradeye ya da ortak çıkara bağlamasıdır ve özgürlük bu genel iradeye bağlılık içinde elde edilir. Yani insanlar kendini yurttaş olarak ortak iradeye bağlayarak, bir başkasıyla bağımlılık ilişkisini ortadan kaldırmaktadır. Genel iradeye bağlılık bir siyasal bağlılıktır ve bu bağlılık bir bağımlılık ve tahakküm ilişkisi değildir. İnsan bütünün parçası haline gelip, bir başkasıyla olan tahakküm ya da bağımlılık ilişkisini ortadan kaldırır ve genel iradeye bağlanarak özgürleşir. Aslında toplum sözleşmesi total bir yapı gibi görünse de amaçladığı şey bireyin özgürlüğü ve esenliğidir (Ağaoğulları, 2011: 582-583, 596).

Toplum sözleşmesi yalnızca bireyler arası ve birey-devlet arasında bir siyasal bağlılığın, birliğin, ahlakın, adaletin sağlanması ve eşitlikçi bir anayasal düzenin kurulmasıyla ilgili değil, aynı zamanda halk egemenliğindeki bu siyasal anayasal düzene uygun iktisadi ve mali ilişkilerin, yapıların, kurumların ve süreçlerin yönetimini ve düzenlenmesini de içermektedir. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* (1994) (*Le contrat social*, 1762) yapıtından önce *Ekonomi Politik* (2005) (*Discours sur l'économie politique*, 1755) adlı söylevinin yayınlanmasının, toplum sözleşmesinin tanımladığı ideal siyasal egemenlik ve anayasal düzenin temelinde iktisadi ve mali bir yapının “yönetim” meselesi olduğunu gösteriyor. Toplum sözleşmesi sadece genel ve ideal düzeyde siyasal bir toplum ve devlet tasarımı değil, ayrıca bir yönüyle çare aradığı ticari kapitalizmin olumsuzluklarının karşısında özgürlükçü siyasal bağlılıkların hayata geçmesini ve sürmesini sağlayacak iktisadi ve mali ilişkilerin ve nesnelere yönetimini ve düzenlemelerini de konu edinmektedir.

Rousseau'nun çağındaki hâkim iktisadi ve mali kurumlara ve düzenlemelere ilişkin eleştirisi ve normatif önerileri çıkış noktası olarak ele alınırsa eleştirisinin bir yönünün gelişen ticari ve parasal ekonomiye temellenen kapitalizmin eleştirisi olduğu görülür. Eleştirisinin yöneldiği konular ise şu şekilde sıralanabilir: Para hırsı, iktisadi ve siyasal eşitsizlik, ticaret (özellikle ülkeler arasında eşitsizlik yaratan dış ticaret), mülkiyetin ve servetlerin ölçsüz birikimi, parasal zenginleşme, kırsal hayatın çözülüşü ve kentlerde nüfus artışı, aşırı zenginlik, adil olmayan vergilendirme, özgürlüğün sınırlanması, sömürü ve bağımlılık ilişkileri, tarımın gerilemesi, servetlerin eşitsiz dağılımı, bencillik, lüks, hayali ihtiyaçlar, gösterişçi tüketim, sınırsız tüketim arzusu, bu anlamda sınırlılığı öngören bir erdem ya da ahlaki ekonominin karşısında bir arzu ekonomisinin yükselmesi, yükselme tutkusu, sistemin eşitsizliklerini meşrulaştıran ve yeniden üreten bilim ve sanatlar, bu bilim ve sanatların “yarı-aydın” ya da “yarı-cahil” insanları ve “sahte bilgelikleri” (Rousseau, 2009: 73) üretmesi, rekabetin önem kazanması. Eklememiz gereken bir diğer nokta da şudur: Rousseau'nun kapitalizm eleştirisi sanayi toplumu ve üretim ilişkileri eleştirisinden ziyade her şeyden önce bir ticaret toplumu ve parasal ekonomi eleştirisidir. Ticaret toplumu eleştirisinde ön plana gelen konu para ekonomisinin gelişmesi

ve yaygınlaşması ve para ekonomisinin devlet maliyesini ve tarımsal yapılar ve kültür üzerindeki yıkıcı etkisidir.

Belirtildiği üzere, Rousseau 1762'te yayınladığı *Toplum Sözleşmesi*'nden yedi yıl önce 1755'te *Ekonomi Politik* adlı söylevini yayınladı. *Ekonomi Politik* (2005) *Toplum Sözleşmesi*'nin (1994) temel kavramlarının geliştirildiği bir çalışmaydı. *Ekonomi Politik* (2005) yayımlandığı 1755 tarihi ile iktisadi düşüncenin dönüşümünde yer almaktadır. Klasik liberal politik iktisat çağının başladığı ve mali düzenlemelerin de bu liberal iktisat teorilerine ve politikalarına göre şekillendiği bir çağın başlangıcında Rousseau *Toplum Sözleşmesi*'nin (1994) temeline *Ekonomi Politik*'i (2005) yerleştirdi. Klasik liberal politik iktisatçılar sanayi devrimi ile ortaya çıkmış işçi sınıfı, toprak sahipleri ve kapitalistlerden oluşan sanayi-kapitalizmi toplumunu makroekonomi ve siyasal açıdan incelerken, toplumsal düzenin piyasa ve kapitalist üretim ilişkileri içinde kendiliğinden ortaya çıkan insanlar arası ilişkilerle sağlanabileceğini düşünüyorlardı. Klasik politik iktisat için denge nosyonu sadece iktisadi anlam içermiyordu; ayrıca karşıt güçlerin birbirini nötr hale getirdiği siyasal ve sosyal bir düzen-toplumunu imlemekteydi. Bu bağlamda klasik liberal politik iktisatçılar açısından sözleşme teorisi geçerli değildi. Ayrıca devlet sorunsalı açısından sınırlı bir devletin ilkelerinin neler olabileceği ve devletin piyasada kendiliğinden ortaya çıkan toplumsal düzeni nasıl koruması gerektiği üzerinde duruluyordu. Rousseau ise her şeyin temelinde bir egemenlik ve yönetme/yönetim sorunsalı olarak siyasetin olduğunu söyleyerek hem kamu idaresinin rolüne, hem de toplumsal düzenin ortaya çıkış koşullarına anayasal düzlemde farklı bir biçimde yaklaşmıştır. Üstelik klasik liberal politik iktisatçılardan farklı olarak piyasayı ve piyasa ilişkileri etrafında ortaya çıkan burjuva toplumuna daha köklü bir eleştiri getirmişti.

Rousseau'nun perspektifinden rekabetçi ve rasyonel bireylerden oluşan saf piyasa toplumunun savaş durumuna yol açabilecek bir toplumsal yapıyı içinde barındırdığı ve insan toplumunun doğa (yani barış) durumundan koptuğu bir toplumsal yapı olarak görülebileceği söylenebilir. Bu bakımdan toplumsal düzenin nasıl sağlanacağı sorusu piyasa ilişkilerinden değil, insanlar arası yeni türden siyasal ilişkilerden çıkar. Toplum sözleşmesi bu açıdan ticari kapitalizmin içinde gelişen piyasa toplumunun bir savaş ve kaos durumundan çıkarılıp, herkesin özgür, bağımsız ve adalet içinde yaşayabileceği bir toplum kurgusudur. Yani birlikte yaşayıp toplum haline gelememiş ve gelemeyen insan kalabalığının ve çokluğunun toplum durumuna nasıl geçebileceğini gösteren bir denemedir. Bu kurgu hem egemenin nasıl ortaya çıktığı, egemenliğin doğası hem de kamusal işlerin yürütülmesiyle ilgili olarak yönetim işleriyle yani kamu idaresiyle ilgili olduğundan toplum sözleşmesi tasarımı en iyi hükümet biçiminin mali ilkeleri de tartışılır. Bu mali ilkeler ve toplum sözleşmesine uygun mali yapı *Ekonomi Politik*'te (2005) ele alınır. Rousseau'nun tasarımı ekonomi politik makro iktisadi açıdan piyasa ve üretim ilişkilerini tahlil eden bir iktisadi bilimi değil; öncelikle piyasa ilişkilerinin ortaya çıkardığı kaos durumundaki bir toplumsal yapıyı özgür ve bağımsız bireylerden oluşan eşitlikçi

bir toplum yapısına çevirecek halk egemenliğindeki kamu idaresinin temel ilkelerini araştıran bir “yönetim” bilimidir (Rousseau, 2005: 11).

Rousseau'nun düşüncesinde ekonomi politik dar ve geniş anlamlarıyla düşünülebilir. Ekonomi politik geniş tanımıyla kamusal yönetim anlamına gelmektedir. Toplum sözleşmesine uygun kamu idaresinin yöntemlerini ve ilkelerini belirler. Ekonomi politik bu bakımdan geniş tanımıyla devlet nasıl yönetilmeli sorusuyla ilgilidir. Dar anlamda ise kamu ekonomisi ya da maliyesi anlamına yakındır ve toplum durumunda hangi mali ilkelerin uygulanmasını, hangi eğilimlerin takip edilmesini ve örnek alınması gereken mali modelleri ve yöntemleri konu edinir. Ekonomi politik yönetimin kamusal işleri nasıl yerine getireceği, hangi ilkeleri izleyeceği, hangi amaçların peşinde olacağını araştırır. Yani iyi bir halk yaratmak için ve toplum sözleşmesini korumak ve sürdürmek için hangi kamusal işlerin nasıl yapılması ve finansmanının nasıl gerçekleştirileceği sorusu ekonomi politiğin temel meselesidir.

Ekonomi politiğin geniş anlamıyla kamu yönetimi dar anlamıyla devlet maliyesine bir gönderimi olsa da kavram toplum sözleşmesine uygun genel iktisadi bir çerçevenin ve sistemin özelliklerine dayanır. Buna göre, Rousseau için iktisat düzleminde temel kavram eşitlik ama bu mutlak eşitlik değildir. Bunun yerine düşünür “ölçülülüğü” ve “ılımlılığı” iktisadi sistemin ve yapının temel ilkesi olarak görmektedir. Rousseau'nun karşı çıktığı şey iktisadi eşitsizlikten ziyade aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluktur. Yani, servetler arasındaki farkın büyük olmasına karşı çıkmıştır. Devletin ve toplum sözleşmesinin amacı da iktisadi planda aşırı servet eşitsizliğini önlemektir. Aynı şekilde mübadeleye ve özel mülkiyete de karşı değildir. Ancak, mülkiyeti ya da servet/mülk birikimini dar sınırları içinde tutmak ister. Para sadece ortak ölçü işlevini taşıdığı sürece toplum sözleşmesini bozamaz. Ancak kendine içkin bir büyüme kapasitesi ve dinamizm kazanırsa toplum sözleşmesinin temeli sarsılır. Önerisi şudur: otarşiye dayalı “ölçülülüğün” esas olduğu bir ekonomik model. Bu model küçük üreticinin dünyasıdır. Ticarete göre tarım önemlidir. Toplumsal birliği kuracak ekonomik yapı küçük mülkiyet, aile ve tarımdır (Acar-Savran, 2003: 88-96).

Rousseau'nun (2008) Polonya *Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler* (*Considérations sur le gouvernement de Pologne et sur sa réformation projetée*, 1782) adlı eserinde toplum sözleşmesine uygun iktisadi ve mali sistem üzerine düşüncesinin önemli noktaları bulunmaktadır. Buna göre Rousseau (2008: 141) açısından ideal bir ekonomik sistem üç amaca yönelmelidir: bolluk, özgürlük ve adalet. Bunlar için yapılması gerekenler şunlardır: lüksün engellenmesi, basit adetlerin ve sağlıklı zevklerin gelişmesi, hırsın ortadan kaldırılması, sanayi ve ticaretin yerine halkın tarıma ve yaşamın gerekli zanaatlarına yönlendirilmesi. Önemli diğer nokta paranın ekonomi içinde önemli olmaktan çıkarılması gerektiğidir. Buradaki mesele Rousseau için paranın ticari hayattaki toplumları ve devlet maliyesini yozlaştırıcı gücü ve etkisidir. Paraya olan karşıtlığı şu cümlesinde çok açıktır: “Dünyanın bütün ülkelerini, bütün yönetim biçimlerini araştırın. Ahlak alanında ve siyaset alanında paranın karışmamış olduğu bir kötülük bulamazsınız” (Rousseau,

2008: 143). Benzer şekilde: “Eski devlet adamları hep erdemden ahlâktan söz ederlerdi; bizimkiler yalnız ticaretten, paradan söz ediyorlar... Onlara göre bir insanın devletçe değeri, harcadığı paradır” (Rousseau, 2007: 22). Ancak Rousseau’nun paraya mutlak bir karşı çıkışı söz konusu değildir. Şöyle açıklık getiriyor:

“Amacım paranın dolaşımını yok etmek değil, sadece yavaşlatmak. Özellikle iyi bir ekonomik sistemin bir finans ve para sistemi olmadığını kanıtlamaktır. Para ne altın ne gümüş olmalı, daha az yararlı bir şey olmalı ve paraya sahip olmayan yoksul olmalı ama dilenci olmamalı. Aslında para zenginlik değildir; sadece zenginliğin simgesidir. Çoğaltılması gereken simge değil, temsil edilen şeydir” (Rousseau, 2008: 145).

Buradaki temel nokta Rousseau için zenginliğin para anlamına gelmemesidir. Gerçek zenginlik bolluktur ve insanların doğal olarak sahip olduğu şeylerle ölçülüdür. Bolluk insanlara doğrudan doğruya yararlı olan, kullanım değerine sahip olan şeylerden oluşur. Yani zenginlik maddi refah için gerekli ürünlerin bolluğudur.

Bir bütün olarak bakıldığında Rousseau’nun düşüncesinde refah için yapılması gerekenler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: (i) Tarım ve yararlı zanaatların desteklenmesi (ii) Birinci derecede önemli manifaktürlerin kurulması (iii) Buğday ve nüfus sürekli artırılmalı (böylece topraktan alınan ürün artıkça ihtiyaçtan daha fazla para ülke içine gelecektir) (iv) Yabancıları fazla düşünmemek (dış ticaret, ihracatın önemsenmemesi) (v) Ticaretle pek ilgilenmemek (vi) Ülkede besin maddelerini ve tüketici sayısını olabildiğince artırmak (Rousseau, 2008: 146). Rousseau bunları belirttikten sonra can alıcı soruya geliyor: Devlet hizmetleri karşılığında halktan ne almalıdır? Devlet kamu harcamalarını nasıl yerine getirmeli? Devlet kamu hizmetleri karşılığında vergi mi almalıdır? Rousseau ilginç sayılabilecek bir şekilde maliyenin para ile ilişkisini kırmak için Polonya hükümetine angaryayı önermektedir. Polonya hükümetinin anayasası için şu öneride bulunur: “Devlet insanların cüzdanlarından çok kollarından yararlanmalı. Yollar, köprüler, kamu binaları, hükümdara ve devlete hizmet para karşılığında değil, angaryayla yerine getirilmelidir” (Rousseau, 2008: 146). Bu angaryaya dayalı sistem basit ve sade gelenekleri olan bir halkın ve yönetimin uygulayabileceği bir kamu maliyesi modelidir. İdeal yönetim biçimi Rousseau için İsviçre’deki küçük cumhuriyetlerdir. Polonya da 33 küçük devletten oluşan bir konfederasyona dönüşseydi büyük monarşilerin gücünü ve küçük cumhuriyetlerin özgürlüğünü bünyesinde toplayabilirdi. Bu bakımdan Rousseau için maliyenin para ile olan ilişkisi merkezdedir. Şöyle yazar: “[K]ısacası eğer mümkünse kesinlikle devlet hazinesi olmasın ve maliye, hizmetlerin karşılığını kesinlikle para olarak ödemesin; bu uygulamanın mümkün olamayabileceğini hissediyorum; ama yönetim anlayışının eğilimi her zaman bu olmalıdır” (Rousseau, 2008: 147).

Rousseau ekonomi politiği kamusal ekonomi olarak tanımlar ve belirttiğimiz üzere kamusal

ekonomi geniş anlamıyla kamu yönetimine dar anlamıyla devlet maliyesine denk düşer. Kamusal ekonomi böylelikle siyasal erki ve yasaları uygulayan yönetimin pratik işlerini veya yürütmeyi tanımlar. *Ekonomi Politik* (2005) söylevindeki siyasal problem halktan ve genel iradede doğan egemenlik ile bu yürütme gücü arasındaki siyasal, yönetsel, iktisadi ve mali ilişkidir. Ekonomi politik kuramsal çerçevesi içinde kamusal ekonominin (yönetimin) siyasal toplum (beden) içerisindeki yerini, görevlerini ve işlevlerinin genel ilkelerini ortaya koyar. Rousseau kamusal ekonomiyi “halkçı kamusal ekonomi” ve “despot kamusal ekonomi” olarak ikiye ayırır. Halkçı kamusal ekonomi “halk ile yöneticiler arasında çıkar ve irade birliğinin hüküm sürdüğü devlet” düzenidir; despot kamusal ekonomi “yöneticiler ile halkın çıkarlarının ve iradelerinin farklı olduğu devlet” düzenidir (Rousseau, 2005: 16). Halkçı kamusal ekonominin üç temel ödevi, ya da görevi vardır: (i) “genel iradeyi izlemek” (ii) “genel iradenin yerine gelmesini sağlamak” (iii) “yurttaşların geçimini sağlamak ve kamunun ihtiyaçlarını karşılamak”. Kamusal ekonominin bu üçüncü görevi esas olarak maliye ile ilgilidir.

Kamusal ekonominin kamu maliyesi ile ilgili iki temel amacı söz konusudur: (i) “Halkı çalışmaya teşvik etmek ve bolluğu insanların erişebilecekleri yerde tutmak” ve (ii) “Vergi sisteminin iyi yürütülmesi ve kamusal yönetim harcamalarıyla ilgili bütün işlemler” (Rousseau, 2005: 36). Demek ki ekonomi politik ya da kamusal ekonomi yalnızca kişilerin yönetimi ile ilgili değil, aynı zamanda “mal ve hizmetlerin idaresi” ile de ilgilidir. Mal ve hizmetlerin idaresi söz konusu olduğunda konu mülkiyet ve kamu maliyesi ilişkisine gelmektedir. Bu noktadan ibaren Rousseau kamu maliyesi söz konusu olduğunda Bodin ile bir diyaloga girmektedir. Daha önce Bodin’i tartışırken düşünürün vergi üzerine görüşlerinin savunduğu mutlak monarşiye dayalı devlet modeliyle çeliştiğini belirtmiş, bunun asıl nedenin de Bodin’in ailenin de temelini oluşturan ve kutsal hak olarak gördüğü özel mülkiyetin vergiyle uyumsuzluğundan kaynaklandığının altını çizmiştik. Şimdi Rousseau’da da özel mülkiyet tıpkı Bodin’de olduğu gibi kutsal bir hak olarak kaşımıza çıkar. Kendi deyişiyle “mülkiyet hakkı bütün yurttaş haklarının en kutsalıdır ve bazı bakımlardan özgürlükten bile daha önemlidir” (Rousseau, 2005: 36). Rousseau yine Bodin gibi “mülkiyetin uygar toplumun gerçek temeli” olduğunu ve “yurttaşların topluma bağlanmalarının gerçek güvencesi”ni teşkil ettiğini yazar (Rousseau, 2005: 36). Aralarındaki fark ise Bodin aileyi toplumsal yapının merkezi birimi olarak görürken, Rousseau genel iradenin sonucu yurttaşlık bilincini toplumu bir arada tutan yegâne unsur olarak görür. İlki daha somut bir yapıyı, diğeri daha soyut bir kategoriyi seçer. Ancak ikisinin de kamu maliyesi ile ilgili temel sorunsalı özel mülkiyet ve devletin yapmak zorunda olduğu kamu harcamaları ve bundan dolayı toplumdan almak zorunda kaldığı vergiler arasındaki çelişkidir.

Uygar toplumun değiştirilemez hükmündeki bu özel mülkiyet gerçeği karşısında devlet genel iradeye uygun nasıl bir finansman yoluna gitmelidir? Rousseau burada Bodin ile diyalogunu sürdürmektedir. Bodin’e referansla devlet kaynaklarının iki türlü olduğunu belirtir: (i) para biçimindeki kaynaklar (*aerarium*) (örneğin para olarak toplanan vergi, harç, ayrıca borçlanma vb.) (ii) toprak biçimindeki kaynak, yani kamusal arazi (Rousseau, 2005: 39). Bodin gibi Rousseau da ideal bir

devletin gelir kaynağının parasal olmadığını, kamu arazilerinin işletilmesinden elde edilen gelir olduğunu düşünür. Devlet ihtiyaçlarının parasal gelir kaynaklarıyla (vergi ve özellikle borçlanma) finanse edilmesi genel iradenin gerçekleşmemesini ve devletin sonunu getirebilir. Şöyle yazar: “Bir hükümetin paradan başka dayanma noktası kalmamışsa, o hükümetin çürümenin son kertesine varmış olduğu söylenebilir” (Rousseau, 2005: 40). Rousseau için paranın kurduğu tuzağın çaresi erdem ve ahlaktır. Erdem ve ahlak parasallaşmış bir ekonominin devlet maliyesini heba etmesini engelleyecek tek direnç noktası olarak belirir: “Özellikle kamu yönetiminin bu nazik kesiminde (maliye) erdem biricik etkili araç, devlet yetkilisinin dürüstlüğü de para-gözlülüğüne gem vurabilmenin biricik yoludur” (Rousseau, 2005: 40).

Para, doğası gereği ihtiyaçları çoğaltan ve devlet gelirlerinin artmasını zorunlu kılan ve böylece ahlaki ekonomiyi ve devlet maliyesini çökerten bir araçtır. Bu ideal durum için Rousseau'nun maliye eylem ilkesi şudur: ihtiyaçların çoğalmasının engellenmesi. Şöyle yazar:

“Bu artış gerekliliğinin ilk kez hissedilmesi, devletin iç düzenindeki bozulmanın da ilk belirtisidir; yönetici akıllıysa, günün ihtiyaçlarını karşılamak için para bulmayı düşünürken, ortaya çıkan bu yeni ihtiyacın uzak sebeplerini araştırmayı da ihmal etmez... Bu kuraldan maliye yönetiminin en önemli eylem ilkesi çıkar; ki o da gelirleri artırmaya çalışmaktan çok daha büyük bir özenle ihtiyaçların ortaya çıkmasını önlemeye çalışmaktır” (Rousseau, 2005: 40-41).

Bu düşüncelerin izinde bir bütün olarak bakıldığında Rousseau'nun deyişiyle “gerçek ekonomik sistem” ya da “halkçı kamusal ekonomi” için şunlar yapılmalıdır: (i) gerçek mutluluğa ket vuran arzularımızdan doğan yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasının engellenmesi: bu ilkesi şu düşüncesine dayanır: “mutsuzluk şeylerden yoksun olmakta değil, kendini hissettiren gereksinimdedir” (Rousseau, 2009: 71) (ii) devlet gelirinin kamusal toprakların (tarımsal öncelik) işletilmesinden elde edilmesi (iii) Parasal ekonominin dizginlenmesi (iv) aşırı servet eşitsizliğinin engellenmesi (v) devlet yöneticilerinin parayı özel çıkarları ve lüzumsuz ihtiyaçları için kullanmaması (vi) savaş masraflarının kısılması ve bunun için paralı özel orduların kaldırılması (vii) erdemli yurttaşların ve yöneticilerin yetiştirilmesi (viii) eski uygarlıkların ve doğanın bir yönetim modeli olarak (eğilimsel olarak) benimsenmesi. Sonuncusu için şunu not etmeliyiz: Rousseau hiçbir zaman doğa durumunun yeniden canlandırılmasını ve eskiye dönülmesini önermez. Bu mümkün de değildir. Yapılması gereken, para, mülkiyet ve vergi gibi modern çağın dinamiklerinin toplum sözleşmesine göre dizayn edilmesidir. Doğa durumu ideal olan, yani eğilimsel olarak takip edilmesi gereken, yani doğruyu gösteren ölçütleri tanımlar. Ayrıca eski toplumların basit mali sistemleri ve yöntemleri rehber niteliğinde somut ölçütleri ve modelleri gösterebilir.

Ekonomi Politik'te (2005) Rousseau vergiyi genel iradeye uygun şekilde yeniden tasarlar.

Bunun için iki önemli nokta toplum sözleşmesi ve özel mülkiyet ilişkisidir. Toplumsal sözleşmeyi bozmadan özel mülkten ayrılan pay nasıl belirlenir? Buradaki kriter gönüllülük esasıdır. “Gönüllülük” yasaya (genel iradeye) uygun davranış tarzı ve yurttaşlık bilincidir. Bu payın yasa gereği ve gönüllü bir şekilde ayrılması gerekir. Fakat bu gönüllülük kişinin “canı istediği kadar katkıda bulunması” demek değildir (Rousseau, 2005: 45). Yani gönüllülük esası kişinin kendi özel iradesinin bir sonucu değildir. Gönüllülük genel iradeye ve kamu yararına uygun bir katkı yapması anlamında toplumsal iradenin bireyde bir bilinç ve irade haline gelmesidir. Rousseau burada aslında her bireyin öncelikle içinde bir yurttaşlık bilinci taşıması gerektiğini vurgular ve buna uygun ahlaki ekonominin çerçevesini çizer. Bu çerçeveye uygun vergi toplama biçimi de “gelirle orantılı bir tarife”nin (Rousseau, 2005: 45) uygulanmasıdır. Böylece genel irade ve toplumsal sözleşme bozulmaz. İkinci önemli nokta olarak Rousseau Bodin’e referansla şunu belirtir: Vergilerin yasaya dolayısıyla genel iradeye uygun olması için mutlaka halkın veya temsilcilerin rızasıyla konması gerekir.

Rousseau ideal düzeyde vergiye devletin asli geliri olarak yer vermese de toplum sözleşmesine uygun vergilendirme ilkelerini geliştirmekten geri durmaz. Temel vergi ilkesi olarak bireylerin özgürlüğü kısıtlanmadan yapılacak vergilendirme gelirle orantılı bir tarifeye dayanmalıdır. Bu ödeme gücü yaklaşımına doğru bir eğilimdir. Vergiler nesnel / mal mülk üzerinden alınan vergiler olmak üzere reel vergiler olabilir ya da kişilerden alınabilir. Kişilerden alınan vergiler için şöyle yazar:

“Kişi başına ve temel ihtiyaç maddeleri üzerinden alınan vergilerin, doğrudan doğruya mülkiyet hakkına ve dolayısıyla toplumun temeline saldırdıkları için, halkın veya temsilcilerininin açık ve kesin rızasıyla konmadıkları takdirde, her zaman tehlikeli sonuçlar doğurmaya elverişli olduklarını söylemişim” (Rousseau, 2005: 55).

Rousseau’ya göre kişi başına alınan verginin adaletli olması için hesaplamanın üç oranı göz önüne alınması gerekir. Bunlar: (i) “Nicel oranlar” (ii) “Kullanıma ilişkin oranlar” (iii) “Her bireyin toplumsal bağlaşmadan sağladığı yarar ile ilgili oran”dır (Rousseau, 2005: 46-47).

Nicel oran bir kişinin diğerinden on kat fazla malı mülkü varsa, bu kişinin on kat fazla vergi ödemesi anlamına gelir. Kullanıma ilişkin orana göre ise gerekli olanla fazlalık olanın ayrımı yapılmalıdır ve buna göre “ancak geçinecek kadar varlığa sahip olan birey hiç vergi ödememelidir” (Rousseau, 2005: 47). Bu geçinme sınırının üstünde varlığı olanlar oransal olarak vergilendirilmeli. İhtiyaç duyulduğundan gerekli miktarı aşan fazla servetin tümü vergilendirilebilir. Ancak zenginler yoksullar için fazlalık sayılabilecek varlığı kendileri için zorunlu / geçinmek için gerekli olduğunu iddia edebilir. Rousseau (2005: 47) burada hem yoksulun hem zenginin hem soylunun iki bacağı tek midesi olduğunu söyler ve bunun bir yalan olacağını belirtir. Buradaki amacıyla Rousseau sınırsız isteklere dayalı bir toplumsal ekonomik sistemin adil ve eşitlikçi bir siyasal toplum ortaya koyamayacağı düşüncesini tekrarlar. Üçüncüsü, her bireyin toplumsal bağlaşmadan sağladığı yarar ile

ilgili orandır. Rousseau gerçekte bu oranın hiç hesaba katılmadığını oysa birinci derecede göz önünde bulundurulması gereken bir oran olduğunu belirtir. Bu oran ile Rousseau'nun işaret etmek istediği nokta toplumun zenginlerden ve yoksullardan oluştuğu, ancak bunlar arasında derin bir eşitsizliğin hüküm sürdüğü ve bu eşitsizliği ortadan kaldıracak bir vergi sisteminin kurulması gerektiğidir.

Rousseau toplumda her zaman zenginlerin korunduğu, yoksulların ise sefil bir hayata mahkûm edildiğini düşünür. O'na göre “insanlığın [yoksullara] borçlu olduğu ölçüde, toplum ondan bu alacağı esirger” (Rousseau, 2005: 48). Yani, yoksullar hak ettiğini toplumsal zenginlikten alamamaktadır ve eşitsizlik derinleşerek sürmektedir. Dolayısıyla toplumsal bağlaşımdan zenginler daha fazla yarar sağlamaktadır. Rousseau var olan eşitsizliğin vergilendirme sürecinde ve toplanan vergilerin (özellikle yoksullardan toplanan vergilerin) harcanması sırasında göz önünde tutulması gerektiğini belirtiyor. Vergilendirme sonrasında yoksulların vergi ödeyerek uğradığı kaybı telafi etmesi zenginlere oranla daha zordur (Rousseau, 2008: 49). Diğer bir deyişle, yoksulların kazanç ve geçim edinme güçlüğü daha fazladır. Bu göz önünde tutularak yoksullardan gelirine göre vergi alınmalı ve bu vergiden dolayı uğradığı kaybı kendisi telafi edemeyeceği için devletin onlardan aldığı vergiyi genel iradeyi yerine getirmek için (ortak çıkar için) kullanması gerekir. Böylece edinim güçlüğü karşısında yoksulların uğradığı kayıp bir ölçüde telafi edilmiş olur. Öbür taraftan Rousseau genel iradeyi yerine getirme ve adaleti sağlama görevini taşıyan yönetim ile toplum arasında bir toplumsal sözleşme olduğunu söylerken, genel irade yerine gelmediği zaman adaletsiz bir toplumda, yoksulların ezildiği yerde, zenginler ve yoksullar arasında örtük bir başka anlaşma ortaya çıktığını belirtir. Rousseau (2005: 47, 68) için bu “yalancı sözleşme”dir. Genel iradenin yerine getirilememesi ve gerçekleşmemesi boşluğundan ortaya çıkan yalancı sözleşme zenginlerin yoksulları kendine tabi kılmak için söyledikleri cafcıflı yalan sözlerdir. Rousseau ayrıca zenginlerin lüks tüketim mallarına ve şaşalı hayata düşkünlüğünden dolayı onlardan yüksek vergi alınmasını belirtir.

Tüm bunlardan ortaya çıkan sonuç şudur, kendi sözleriyle: “Vergileri adaletli ve gerçekten oranlı biçimde dağıtmak için, bunların matrahları sadece mükelleflerin mal varlıklarıyla basit orantılı olarak değil, toplumsal konumları arasındaki farklarla ve servetlerinin fazlalık dereceleriyle doğru orantılı olarak saptanmalıdır” (Rousseau, 2005: 49). Eğer bunlara uyulmadan kişilere vergi konulursa ortaya çıkacak sözleşme bir “yalancı sözleşme” olur.

Rousseau için ideal toplum düzeni ve mali sistem tarımsal arazilerin doğru yönetilmesine dayanır. Vergi bu ideal düzeni bozabilecek bir gelir türüdür. Rousseau'nun zamanında toprak geniş halk kesimlerinin geçim aracı olup sermaye ve servet birikim sürecindeki temel konumunu korumaktadır. Dolayısıyla Rousseau (2005: 50-52) vergi tartışmasını toprak üzerinden alınan verginin aşırılığa olan itirazları ile sürdürür. İtirazını doğabilecek iki sakıncaya işaret ederek dile getirir. İlk sakınca ülkedeki nakit dolaşımı eksikliğinden ve dengesizliğinden kaynaklanmaktadır. Rousseau kırsal bölgenin tüm parasını ticaretin ve sanayinin büyük şehirlere çektiğini söyler. Ayrıca arazi vergisi de köylünün üstüne daha çok mali yük bindirdikçe, çiftçinin kendi ürünü ile sanayi ve ticari ürünleri

arasındaki fiyat farkı daha da açılır. Bu durum daha çok miktarda paranın büyük kentlere akmasına neden olur. Kentlerde bollaşan para buradaki ürünlerin fiyatını daha da artırır. Kentlerdeki bu para köye geri dönmez. Kentler zenginleştikçe, kırsal bölgeler daha da yoksullaşır. Şöyle yazar: “Arazi vergilerinin getirileri hükümdarın eline değil de, tüccar ve zanaatkârların eline geçer. Tarımcı ise her defasında aynı miktarı ödeyip her defasında daha öncekinden daha azını almak suretiyle sonunda tükenir” (Rousseau, 2005: 50-51). İkinci sakınca, tahılın toplum için önemidir. Tahılın fiyatı her zaman devlet tarafından kontrol edilmiştir. Böylece mutlak ve gerekli bir ihtiyaç maddesinin miktarı azalsa bile fiyatı hiç artmayan bir mala dönüşmektedir. Fiyatı kıtlık zamanında bile artmayan bu ürüne vergi konduğunda çiftçi bunu sonuçta fiyatına yansıtamayacak ve her koşulda kendi ödemek durumunda kalacaktır. Toprak vergisini diğer vergilerden ayıran unsur budur. Dolayısıyla toprak üzerinden alınan vergi toprağın ürününden alınır. Bu ise Rousseau’ya göre “devletin geçim olanaklarını tam da kaynağında vurmaktır” (Rousseau, 2005: 49). Bir zaman sonra çiftçi toprağı işlemekten vazgeçecektir.

Son olarak Rousseau, reel vergiler bağlamında yani mala konan vergi konusunda bunu satıcının değil alıcının ödemesi gerektiğini söyler. Aksi takdirde satıcılar vergi yükü karşısında vergiden kaçınmak için daha güçlü bir güdü duyar. “Dünyada vergilerin en yüksek olduğu ve en iyi ödendiği ülke Çin’de değişmez usul budur” (Rousseau, 2005: 53). Reel vergiler kapsamında değindiği son nokta bu dönemin düşünürlerinin ortak noktası sayabileceğimiz lüks tüketimin vergilendirilmesi gerektiğidir.

Rousseau kimilerin toplum sözleşmesine uygun mali sistemin ve ilkelerin araştırılmasının geçersiz olduğunu çünkü kamu yönetiminin doğasından gelen bir kötülükle yöneticilerin her zaman kendi çıkarları için davranacaklarını ileri sürebileceğini belirtir. Düşünür bu tür iddialara karşılık kamu yönetiminin doğasına içkin bir kötülüğün olamayacağını aksi takdirde yöneticilerin “meslek icabı” halkın ve devletin “düşmanysalar, bunların insanları mutlu etmek için ne yapmaları gerektiğini araştırmak zahmetine” değmeyeceğini belirtir (Rousseau, 2005: 56). Rousseau için toplum sözleşmesi bir kere kurulup otomatik olarak işleyecek bir toplumsal düzen ve tasarım değildir. Düşündüğü ve idealize ettiği toplumsal yapının ve anayasal düzenin hayata geçmesi ve işlemesi için iktisadi ve mali ilkelerin sürekli araştırılması gerekmektedir.

5. SONUÇ

Bodin’in, Hobbes’un ve Rousseau’nun maliye teorilerini inceleyen bu çalışma “eski” fikirleri salt günümüz maliye teorilerinin kökenini keşfetmeye ve aydınlatmaya yarayan öncü düşünceler olarak ele almamış, modern maliye teorisi ve politikalarında alternatif yolların geliştirilmesinde diyalog içinde kalınması gereken teoriler olduğunu çeşitli noktalar etrafında göstermiştir.

Bodin’in yalnızca kendi zamanımıza göre değil, düşünürün zamanında gelişen vergi devleti modeline göre bile arkaik sayılabilecek maliyeye yönelik yaklaşımı ve savunduğu ilkeler arasında

bugün için önemli bulduğumuz iki nokta söz konusudur. Bunlardan ilki vergilerin toplumsal rıza olmadan herhangi meşru bir siyasal egemenliği yaratamayacağıdır. İkinci nokta Bodin'in "hükümdarlık-vergi paradoksu" olarak adlandırılan çelişkisinde yer almaktadır. Yukarıdaki tartışmanın da gösterdiği gibi Bodin hükümdarın iktidarını sınırlandıramaz olarak kuramsallaştırırken vergileme gücünü parlamento aracılığıyla toplumsal rızaya bağlı kılmıştır. Kuramsal açıdan bakıldığında bu Bodin'in teorisinde bir tutarsızlık, çelişki ya da mantık hatası olarak düşünülebilir. Ancak kuram ve gerçeklik arasındaki gerilimde gerçek anlamını bulan bu "hata"dan anlaşılacağı üzere Bodin kuramsal tutarlılıktan önce somut gerçeği açıklamak ve daha önemlisi değiştirmek yönünde politik hamle yapmıştır. Aşırı soyutlamaya ve matematiksel analize dayanan modern iktisadi ve mali kuramlarının ve modellerin gerçeklikten çoğu zaman ne denli kopuk olduğu düşünüldüğünde Bodin'in düşünsel tavrı eleştirel perspektif içinde canlı tutulması gerekmektedir. Ancak eleştirel iktisadi ve maliye perspektifin gözden kaçırmaması gereken diğer önemli nokta somut gerçeklikle sınırlanmayan ve gerçeği açıklama gücü bilimsel olarak zayıf olan hâkim anlayışların gerçekliği belirleme ve inşa etme gücüne sahip olmasıdır. İşte tam bu noktada Bodin'in basit bir paradoks olarak görülen "hata"sı bize bilgi ve gerçeklik arasındaki karmaşık ilişkiyi göstermektedir.

Hobbes'un Leviathan maliye modeli totaliter ve liberal öğeleri beraber içermektedir. Ayrıca mülkiyetin kökeni, insan doğası ve vergi teorisinin gösterdiği üzere maliyeyi ekonomi politik açıdan tartışabileceğimiz geniş bir tartışma zemini sunmaktadır. Nitekim maliye teorisinde yeni bir alan açmış kamusal tercih teorisi Hobbes'un insan doğasına dair varsayımlarını benimseyip ancak sözleşme teorisiyle politik olarak hesaplaşarak maliyenin anti-Leviathan modelini inşa etmiştir. Ancak Hobbes'un kuramsal açıdan önemini dışında hatırlamamız gereken maliye politikası ve kamu harcamaları açısından bir başka dikkate değer düşüncesi vardır. Hobbes işaret ettiğimiz üzere toplumsal uzlaşının ve barışın bir gereği olarak yoksulluğun devlet politikası altında siyasal olarak çözüme kavuşturulması yönündeki düşüncesi bugün bireyselci ve piyasa yönelimli neoliberal yoksulluk politikalarının bir eleştirisi olarak tekrar yorumlanabilir.

Rousseau çağımıza daha yakın bir düşünür olarak kapitalistleşen ve ticarileşen toplumun bir eleştirisini sunarken, düşünürün dikkate en çok değer eleştirisi parasal ve finansal sermaye ile devlet maliyesi arasındaki ilişkinin toplum sözleşmesi açısından olumsuzluğuna ve hatta yıkıcı sonuçlarına işaret etmesidir. 1980 sonrası küreselleşmeyle birlikte finansal birikim konjonktürel olarak devlet maliyesini ya da hane halkını birikim kaynağı olarak seçmektedir. Son kriz sürecinin de çeşitli ülkeler bağlamında gösterdiği gibi son kertede devlet maliyesi finansal birikimin asıl dayanağı ve kurtarıcısı haline gelmektedir. Rousseau 1755 gibi erken bir tarihte devlet maliyesinin ve finansal birikimin ya da parasal ekonominin bu iç içe geçmişliğinin temel bir eleştirisini sunmaktaydı ve buna karşı toplum sözleşmesine uygun ve formülasyonları açısından arkaik görünseler de bugün kolayca göz ardı edilemeyecek temel maliye ilkelerini ileri sürmüştü. Özellikle para ve finans sistemlerinin mali sistem ve genel toplumsal yapı üzerindeki olumsuz etkileri Rousseau için son derece önemliydi. Son söz

olarak, bu çalışmada incelenen maliye teorilerinin ve izlenen yolun gösterdiği üzere, maliye düşünce tarihi alanından hareketle disiplinlerarası, çoğulcu ve eleştirel kamu maliyesi perspektiflerinin geliştirilmesi ele alınan düşüncelerin kuramsal bütünlüğünün, toplumsal tarihinin ve modern maliye düşüncesi ile olan temas noktalarının tespitiyle mümkündür.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. (2003) “Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel ve Marx”, İstanbul: Belge Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2006) “Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği”, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2011) “Jean-Jacques Rousseau: Halk Kendini Yaratıyor”, M. A. Ağaoğulları v.d. (der.), “Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler”, İstanbul: İletişim, 569-596.
- Akal, C. B. (2003) “İktidarın Üç Yüzü”, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bauman, Z. (2015) “Özgürlük”, K. Eren (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bodin, J. (1962) “The Six Bookes of a Commonweale (A facsimile reprint of the English translation of 1606 corrected and supplemented in the light of a new comparison with the French and Latin texts)”, K. D. McRae (der.), Cambridge: Harvard University Press.
- Göçmen, D. ve Kaya, G. (2013) “Adam Smith’in Siyaset Felsefesine Dair bir Kuramsal Çerçeve”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 15: 85-109.
- Gürkan, C. (2010) “Towards a Critical Sociology and Political Economy of Public Finance”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.
- Gürkan, C. (2013) “Modern Maliye Teorisinin Klasik Kökenleri: İbni Haldun’dan ‘Post-Kameralizm’e Mali Düşünce”, Maliye Dergisi, 164: 1-26.
- Foucault, M. (2007), “Security, Territory, Population”, G. Burchell (çev.), Londra: Palgrave.
- Hobbes, T. (1993) “Leviathan”, S. Lin (çev.), İstanbul: YKY.
- Hobbes, T. (2007) “Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri (Elementa Philosophica De Cive)”, D. Zarakolu (çev.), İstanbul: Belge Yayınları.
- İbni Haldun (1968) “Mukaddime Cilt II”, Z.K. Ugan (çev.), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Levy, A. (1954) “Economic Views of Thomas Hobbes”, Journal of the History of Ideas, 15(4): 589-595.
- Machiavelli, N. (2004) “Prens”, N. Güvenç (çev.), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Marx, K. (2010) “Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi, 1. Cilt”, M. Selik ve N. Satlıgan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

- Rousseau, J.-J. (1994) “Toplum Sözleşmesi”, V. Günyol (çev.), İstanbul: Adam Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (2005) “Ekonomi Politik”, İ. Birkan (çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Rousseau, J.-J. (2007) “Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev”, S. Eyüboğlu (çev.), İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (2008) “Anayasa Projeleri (Korsika Anayasası Projesi, Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler)”, İ. Yerguz (çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (2009) “Emile ya da Eğitim Üzerine”, Y. Avunç (çev.), İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A. (1982) “Lectures on Jurisprudence”, R. L. Meek, D. D. Raphael ve P. G. Stein (yay. haz.), Indianapolis: Liberty Fund.
- Şenel, A. (1997) “Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş”, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Wolfe, M. (1968) “Jean Bodin on Taxes: The Sovereignty-Taxes Paradox”, *Political Science Quarterly*, 83(2): 263-284.
- Wood, E. M. (2007) “Kapitalizmin Arkaik Kültürü: Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir İnceleme”, O. Köymen (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, E. M. (2012) “Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans’tan Aydınlanma’ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi”, O. Köymen (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Zabcı, F. (2011) “Thomas Hobbes: Devlet ya da ‘Ölümlü Tanrı’ya Övgü”, M. A. Ağaoğulları v.d. (der.), “Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler”, İstanbul: İletişim, 427-455.